

06.11.2025
Gent

VERSIE

Lespakket Borders

Vorbereiding op de rondleiding
Borders

Inspiratie voor na de rondleiding
Borders

AUTEURS

Rhona Dupont (Stagiaire Master Pedagogiek & Onderwijskunde)

Annelies Lust (Verantwoordelijke educatieve werking GUM)

1 Inhoudstafel

1	Inhoudstafel.....	2
2	Welkom	4
3	Het GUM.....	4
4	Borders	5
5	Hoe gebruik ik dit lespakket?.....	7
6	Leerdoelen.....	8
7	Pedagogische aandachtspunten.....	8
8	Vorbereiding	9
8.1	<i>Inleidende oefening 1: Mijn blik op een museum.....</i>	<i>9</i>
8.2	<i>Inleidende oefening 2: De reis in je handen</i>	<i>10</i>
8.3	<i>Oefening 1: De tijdreis van je identiteit</i>	<i>11</i>
8.4	<i>Oefening 2: Een tocht rond de speelplaats</i>	<i>13</i>
8.5	<i>Oefening 3: Het niemandsland van identiteit.....</i>	<i>16</i>
8.6	<i>Oefening 4: Grenzen en groepen: oefenen met polarisatie.....</i>	<i>18</i>
8.7	<i>Oefening 5: Waar trek jij de grens?</i>	<i>21</i>
8.8	<i>Oefening 6: Wie maakte het? Een kunstenaar of een wetenschapper?.....</i>	<i>24</i>
8.9	<i>Oefening 7: Grenzen in beweging: van vroeger tot vandaag</i>	<i>28</i>
8.10	<i>Oefening 8: Paspoort of vleugels: wie voelt de grens?.....</i>	<i>30</i>
9	Naverwerking.....	32
9.1	<i>Oefening 1: Begrens je ervaring!.....</i>	<i>32</i>
9.2	<i>Oefening 2: Schuiven over de lijn.....</i>	<i>33</i>
9.3	<i>Oefening 3: Wat als de grens verdwijnt?.....</i>	<i>34</i>
10	Bijlagen.....	36
10.1	<i>Bijlage 1: collage</i>	<i>36</i>
10.2	<i>Bijlage 2: Vereenvoudigd verhaal.....</i>	<i>37</i>
10.3	<i>Bijlage 3: Vertaling gedicht Enrico Orbita</i>	<i>38</i>

10.4	<i>Bijlage 4: Debat onderwerpen, afspraken en tips</i>	39
10.5	<i>Bijlage 5: casussen</i> ⁴⁰	41
10.6	<i>Bijlage 6: Ondersteunend materiaal casussen</i>	45
10.7	<i>Bijlage 7: mindmap</i>	49
10.8	<i>Bijlage 8: Grenzen in beweging: van vroeger tot vandaag</i>	51
		51
10.9	<i>Sjabloon 9: Oplossingen grenzen in beweging: van vroeger tot vandaag</i>	56
10.10	<i>Bijlage 10: Voorbeeld</i>	57
11	Woordenlijst	58
12	Bronnen	59

2 Welkom

Welkom bij het Gents Universiteitsmuseum, of kortweg GUM, Forum voor Wetenschap, Twijfel en Kunst!

Fijn dat je dit lespakket in handen neemt. Het GUM biedt een nieuwe tijdelijke tentoonstelling aan, genaamd 'Borders', een tentoonstelling die je uitnodigt om grenzen te herdenken en die jou en je leerlingen een inspirerende ruimte biedt om samen na te denken over waar grenzen beginnen en eindigen, én wie ze bepaalt. Dit lespakket werkt uitsluitend rond deze tentoonstelling en dient om je bezoek voor te bereiden en biedt ook mogelijkheden om na je bezoek nog opdrachten te doen in de klas. Je vindt in dit pakket meer informatie over het GUM, opdrachten voor tijdens de les en een hoop inspiratie om rond dit thema aan de slag te gaan. Je kan dit lespakket ook gebruiken zonder dat je de rondleiding volgt.

We wensen je veel leesplezier en hopen je binnenkort in het GUM te mogen ontvangen!

3 Het GUM

Om het GUM in je klas te introduceren, kan je de Edubox gebruiken. Dit leermiddel werd samen met de VRT ontwikkeld. De Edubox is een educatief concept om jongeren uit het secundair onderwijs te laten kennismaken met een bepaald maatschappelijk thema.

In het GUM kijken we in het hoofd van wetenschappers en vertellen we hun uniek verhaal. Hoe gaan ze werk? Welke factoren dragen bij aan het wetenschappelijk proces? Deze en vele andere vragen worden behandeld in het GUM.

Het museum telt ongeveer 400 000 collectiestukken, komend uit verschillende disciplines gaande van geschiedenis tot biologie, van psychologie tot archeologie. Een grote verzameling waarvan de aanleg ruim 200 jaar geleden startte bij de opening van de Universiteit Gent.

In de permanente tentoonstelling staan meer dan 800 stukken tentoongesteld, elk met een eigen verhaal. Als bezoeker dagen we je uit om te durven denken, kijken en doen.

Wil je nog meer weten over het GUM? Neem dan zeker eens een kijkje op onze website!

4 Borders

Het GUM baseert zich voor de educatieve werking op de theorieën van George Hein¹, Contextual Model² of Learning en Object Based Teaching en Learning³. Deze theorieën dienen als basis voor de uitgewerkte lespakketten en de rondleidingen.

Het GUM biedt scholen een rondleiding aan in de nieuwe tijdelijke expo 'Borders'. Deze rondleiding richt zich op alle graden van het secundair onderwijs. *BORDERS* onderzoekt de menselijke ervaring van grenzen en beperkingen - zowel in ons lichaam, in ons leven als in de ruimtes die we bewonen. De tentoonstelling verweeft wetenschappelijke en artistieke perspectieven om de aard van grenzen, liminale ruimtes, niemandslanden en zones van contact en vermenging te verkennen. Wat betekent het om een grens te voelen? Is een grens iets dat je oversteekt, tegenhoudt, beschermt of vastzet? Of is het een ruimte waar je tussen lijkt te vallen? Zijn ze vast of rekbaar? Ook wetenschappers en kunstenaars onderzoeken deze grenzen: hoe ervaren mensen grenzen? Hoe meet je dat?

Deze expo is opgebouwd uit vier centrale thema's. Het eerste is Vreemd(eling).

Ik ben ik. Ik zit in mijn lichaam, dat omgeven is door mijn huid. Mijn huid is mijn eerste grens, tussen mezelf en de wereld. Het is mijn grens en tegelijk mijn contactgebied, de plaats waar ik in aanraking kom met de buitenwereld. Wie ben ik? Hoe val ik te definiëren? Waar eindig ik en begint het andere? Wat is (lichaams)eigen en wat is vreemd? En wie wordt dan de ander, het andere? Wie hoort er bij mij (en de mijnen) en wie niet? Ik kan nooit de omgeving vanuit een andere blik dan de mijne verkennen.

Thema twee is 'Oversteek'. Wat is een grens? Dat merk je pas wanneer je eroverheen gaat, ertegenaan botst of erdoor breekt. Elke confrontatie met een grens is persoonlijk: aan de douane lopen sommigen vast waar anderen moeiteloos passeren, mijn morele grenzen liggen elders dan de jouwe, en safe spaces of no-go zones maken de stad voor jou een andere ervaring dan voor mij. Hoe brengen wetenschappers zulke grenservaringen in kaart, en hoe vertellen ze die naar bruikbare data voor onderzoek?

Ook binnen de wetenschap bestaan grenzen. Vakgebieden bouwen muren, bepalen wat binnen hun discipline valt, wat telt als 'echte' kennis, en scheiden (westerse) wetenschap van kunst of van andere vormen van weten, zoals inheemse kennis. Maar ook die grenzen verschuiven. Ideeën en objecten steken over, botsen of beïnvloeden elkaar. Hoe open kunnen – en willen – we de grenzen van onze kennisproductie laten zijn?

Het derde thema is Eiland. De eerste grens is die tussen 'ik' en de wereld. Maar ook buiten onszelf trekken we grenzen. We delen de wereld op in nette groepen, zones en categorieën. We zetten prikkeldraad rond stukken grond – van mij, van jou – maar we bakenen ook dieren, dingen, mensen en fenomenen af.

Sommige grenzen kun je zien en aanraken, zoals een muur of een hek. Andere bestaan alleen in ons hoofd: de scheiding tussen diersoorten, tussen kunst en wetenschap, of tussen groen en blauw.

Vaak vergeten we dat wij zelf die grenzen trokken. We behandelen ze als vanzelfsprekend, alsof ze er altijd al waren. Met elke grens die we trekken, lijkt er een eiland te ontstaan – een geïsoleerde, zuivere plek. Maar dat eiland is een illusie, want geen enkele grens is ooit volledig gesloten of blijft voor altijd bestaan.

Het vierde en laatste thema is 'Niemandland'. Grenzen roepen vanzelf zones op die vaag en fluïde zijn, plekken die ertussen vallen. Tussenruimtes. Ze hebben vaak ook iets tijdelijks. Soms beland je zelf in zo'n niemandland, een ruimte zonder vaste identiteit, waar je even niemand bent en misschien nog alles kan worden.

Er ontstaan ook gebieden tussen grenzen: ruimtes zonder duidelijke definities of regels, niemandlanden waar andere, of juist helemaal geen, afspraken gelden. Zoals een transitzone op een luchthaven, of een overgangsrитуeel waarin je tussen kind en volwassene in zit en even geen van beide bent.

Deze tijdelijke expo loopt van 26 maart 2026 tot en met 11 april 2027. Rondleidingen zijn mogelijk vanaf 20 april 2026. Eén rondleiding duurt ongeveer 90 minuten en is geschikt voor een groep van 15 leerlingen.

Bij elke rondleiding staat interactie met de gids centraal en worden er interactieve opdrachten voorzien.

Meer informatie over de rondleidingen vind je [hier](#). Je kan een bezoekje aan het GUM combineren met de Plantentuin. Ook daar zijn namelijk heel wat rondleidingen en workshops te beleven.

5 Hoe gebruik ik dit lespakket?

Een uitstap naar het GUM is altijd een interessante activiteit voor de leerlingen. De impact ervan hangt echter af van de mate van voorbereiding van de leerlingen in de klas. Onderzoek van John Falk⁴ heeft immers uitgewezen dat leerlingen die voorbereid zijn een grotere leerwinst halen uit hun bezoek. Ook achteraf hebben de leerlingen nood aan een gesprek over de thema's.

De bedoeling van dit lespakket is om de leerkracht te helpen met de voorbereiding en de naverwerking van het bezoek. Het lespakket bevat daarom twee soorten lessen: een voorbereidende les en een afsluitende les. Alle opdrachten zijn losstaand van elkaar opgebouwd waardoor het mogelijk is om te 'pick & mixen' tussen de opdrachten. Als leerkracht kan je dus zelf bepalen in welke mate je jouw leerlingen wil voorbereiden, welke opdrachten het meest relevant zijn en welke opdrachten het geschikte niveau hebben. Je kan de opdrachten ook gebruiken als basis en inspiratie voor een oefening die je naar je eigen hand hebt gezet. Dit lespakket is bijgevolg geschikt voor alle graden en studierichtingen. De opdrachten zijn thematisch geïntegreerd en behandelen meerdere thema's per oefening. Er staat telkens nuttige achtergrondinfo bij elke opdracht zodat je als leerkracht goed voorbereid het klasgesprek kan aangaan.

Er werd gewerkt met een grote variatie aan wetenschappelijke disciplines. Bijgevolg kan dit lespakket ingezet worden binnen verschillende vakken, zoals geschiedenis, Nederlands, filosofie, psychologie, PAV, mens en samenleving, godsdienst, aardrijkskunde, artistieke vorming en natuurwetenschappen. Het leent zich dus zeker tot vakoverschrijdend lesgeven. Dit pakket werd afgetoetst bij leraren van de tweede en derde graad, voornamelijk uit de dubbele en doorstroomfinaliteit. Via interviews werd hun feedback verzameld en op basis daarvan zijn aanpassingen doorgevoerd.

Zowel de rondleiding als het lespakket zijn op de gemoderniseerde eindtermen afgestemd (datum van raadpleging: 1 september 2025)⁵. Bij elke oefening vindt u de sleutelcompetenties en de bijhorende eindtermen. In het kader eronder krijgt u bovendien tips, bronnen en extra inspiratie. Ten slotte staat er ook achteraan dit document een woordenlijst met moeilijke woorden.

6 Leerdoelen

1. Leerlingen begrijpen dat grenzen menselijke constructies zijn, die veranderlijk en contextafhankelijk kunnen zijn.
2. Leerlingen ontdekken dat grenzen actieve structuren zijn die ordenen, reguleren, sociale categorieën en machtsverhoudingen vormen.
3. Leerlingen ervaren dat grenzen verschillend beleefd worden: wat voor de één bescherming biedt, kan voor de ander beperkend zijn.
4. Leerlingen onderzoeken hoe wetenschap en kunst grenzen afbakenen, bevragen en definiëren.
5. Leerlingen reflecteren op hun eigen grenzen en die van anderen, en denken ook na over welke grenzen de school, ouders en andere instituties wel of niet definiëren.

7 Pedagogische aandachtspunten

De thema's in dit lespakket kunnen gevoelig liggen bij leerlingen. Daarom is het belangrijk om te zorgen voor een klasomgeving die zo veilig en open mogelijk is. Een goed vertrekpunt zijn de afspraken in bijlage 4, die ook voor alle activiteiten gebruikt kunnen worden²³.

Zo kan je afspreken dat iedereen uitgenodigd is om te spreken, maar dat niemand verplicht is. Belangrijk is ook dat alle stemmen gehoord worden en dat de spreektijd eerlijk verdeeld wordt. Verder kan je uitgaan van goede intenties: als er toch een uitspraak gedaan wordt die kwetsend overkomt, kan dit gezien worden als een leermoment om stil te staan bij de impact van woorden en om bij te sturen. Zo mogen leerlingen delen wat ze willen, zolang ze hun standpunt onderbouwen. Daarbij betekent vrije meningsuiting echter niet dat alles kan: hatelijke uitingen of persoonlijke aanvallen mogen nooit getolereerd worden, omdat die een onveilige en vijandige sfeer creëren. In zulke gevallen moet je als docent optreden door duidelijk te maken dat er een grens is overschreden, maar ook door de leerling uit te nodigen voor een persoonlijk gesprek om de motivatie achter de uitspraak te begrijpen^{23 31}.

Als docent neem je dus een dubbele rol op: die van facilitator, die de dialoog stimuleert, en die van ordebewaker, die waakt over veiligheid. De kunst is om de balans tussen beide te vinden³².

Daarnaast kan het nuttig zijn om leerlingen in kleinere groepjes te laten werken, zeker wanneer ze zich niet comfortabel voelen om hun mening in de hele klas te delen. Zulke groepjes kunnen bestaan uit vrienden of leerlingen met wie ze zich identificeren, wat de kans vergroot dat ze hun mening durven uitspreken^{33 34}.

8 Voorbereiding

8.1 Inleidende oefening 1: Mijn blik op een museum

Musea hebben moeite om jonge mensen aan te trekken. Het typische bezoekerspubliek bestaat vaak uit mensen van middelbare leeftijd met een hoger inkomen en opleidingsniveau. Jongeren blijven meestal weg vanwege een minder aantrekkelijk aanbod, een gebrek aan tijd of geld, het feit dat cultuur voor hen geen prioriteit is, of door de geografische ligging van musea⁶. Hoe kijkt jou klas naar een museum? Vraag het hier!

Vakken: Deze oefening sluit aan bij artistieke vorming en andere vakken.

Doel: Deze opdracht is een speelse opwarmer voor de groep; hoe beleven zij een museumbezoek?

Timing: 30 minuten / Benodigdheden: Geprinte stellingen

Leerdoel: /

Eindtermen:

- *Nederlands*
 1. *A- stroom + doorstroom- dubbele en arbeidsfinaliteit: De leerlingen spreken en schrijven doelgericht.*
 2. *Eerste graad B-stroom: De leerlingen spreken en schrijven doelgericht in eenvoudige communicatieve situaties.*
- *Cultureel bewustzijn*
 1. *Alle graden en finaliteiten: De leerlingen reflecteren over eigen beleving bij uiteenlopende kunst- en cultuuruitingen*

Print de stellingen uit en leg ze verspreid op de grond. Laat iedereen kiezen bij welke stelling ze zich het meest thuis voelen, zo ontdek je meteen de verschillende invalshoeken in de groep!

- Een museumbezoek voelt voor mij vaak saai aan.
- Een museumbezoek kan juist spannend zijn.
- Ik vind een museumbezoek alleen boeiend als het onderwerp aansluit bij mijn interesses.
- Een museum is een plek om iets bij te leren.
- Ik ontdek liever zelf informatie, dan dat ik die uitgelegd krijg.
- Musea tonen vooral oude spullen, minder vaak actuele thema's.
- Een goed museumbezoek dompelt je onder in een andere wereld.
- Een museum kan je aan het denken zetten over jezelf.
- Een museum weerspiegelt ook de wereld van vandaag.
- Een museum kan je helpen om nieuwe interesses te ontdekken.

- Hoe zou een museum jou kunnen verrassen?

Tips, bronnen en inspiratie!

Tip! Deze vragen maken deel uit van opdracht twee van de naverwerking: 'Schuiven over de lijn'. Ze kunnen na het bezoek opnieuw worden gesteld om te peilen of er iets veranderd is in de mening of beleving van de leerlingen.

8.2 Inleidende oefening 2: De reis in je handen

Een souvenir nemen we over grenzen mee om thuis terug te denken aan de reis. Het bewaart een vervaagde herinnering en voedt onze behoefte aan nostalgie. Wat voorbij is, laat zich niet herhalen; juist dat onbereikbare maakt de herinnering krachtiger, door het verlangen en het verhaal van de plek. Hoe verder de oorsprong van je souvenir, hoe meer emotionele waarde het heeft⁷.

Vak: toerisme en andere vakken.

Doel: algemene verkenning van het onderwerp van de expo Borders.

Timing: Een lesuur / Benodigheden: Souvenirs van de leerlingen

Leerdoel: /

Eindtermen:

- *Nederlands:*
 1. *A-stroom + doorstroom- dubbele en arbeidsfinaliteit: De leerlingen spreken en schrijven doelgericht*
 2. *Eerste graad B-stroom: De leerlingen spreken en schrijven doelgericht in eenvoudige communicatieve situaties.*

Laat de leerlingen een souvenir van een reis meebrengen! Als het voorwerp te waardevol is, mag een foto ook. Ze presenteren hun souvenir daarna in groep of individueel aan de klas.

Vragen die gesteld kunnen worden:

- Welk souvenir heb je meegenomen?
- Kan je het souvenir beschrijven?
- Waar komt het vandaan en wanneer heb je het gekregen of meegenomen?
- Waarom heb je juist dit voorwerp gekozen?
- Welke herinnering roept dit souvenir bij je op?
- Welke emoties zitten voor jou in dit souvenir verborgen?
- Hoe kijk je naar deze plek/dit land?

Tip! Het kan ook een spel zijn. Wie heeft welk souvenir meegenomen? Laat de klas raden!

8.3 Oefening 1: De tijdreis van je identiteit

Niet alleen je karakter of genderidentiteit, maar ook je dromen, afkomst en seksuele oriëntatie maken deel uit van wie je bent. Deze aspecten worden vaak 'deelidentiteiten' genoemd: unieke onderdelen die samen jouw identiteit vormen. Sommige deelidentiteiten onderscheiden je van iemand, terwijl andere juist gemeenschappelijk kunnen zijn. Maar deze deelidentiteiten zijn ook zeer dynamisch, ze ontwikkelen zich een hele leven lang, zelfs aspecten die je nu zeer belangrijk vindt. Daarnaast hebben anderen invloed op je identiteit, zoals je gezin, vriendengroep, je online omgeving en hobby's. Die bepalen mee hoe jij in de wereld staat en wie jij bent!

Vakken: Deze oefening sluit aan bij sociologie en psychologie, mens- en samenleving, godsdienst en andere vakken.

Doel: verkenning van thema 1 van Borders: vreemd(eling)

Timing: één lesuur / **Benodigdheden:** computer

Leerdoel: 1, 2 & 5

Eindtermen:

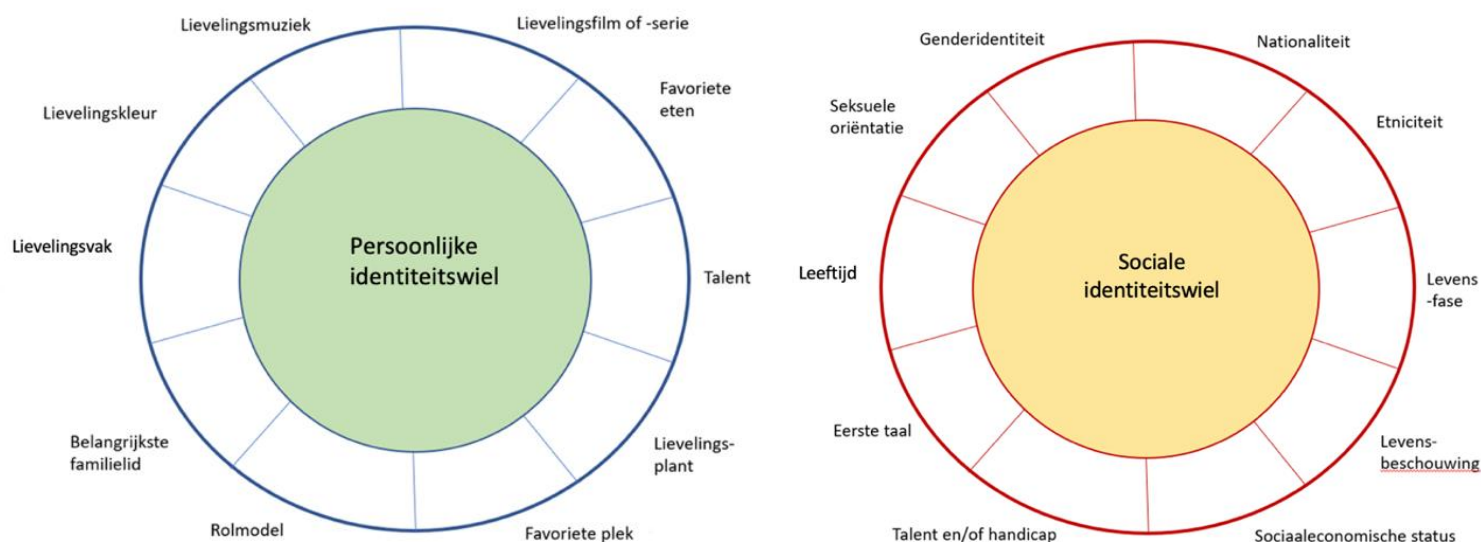
- **Burgerschap**
 1. Alle graden en finaliteiten: De leerlingen reflecteren over het relationele, gelaagde en dynamische karakter van identiteit.
- **Digitale competenties**
 1. Doorstroom- dubbele en arbeidsfinaliteit: De leerlingen gebruiken doelgericht courante functionaliteiten van vergelijkbare toepassingen om digitale inhouden te creëren.
 2. Eerste graad: De leerlingen gebruiken doelgericht basisfunctionaliteiten van vergelijkbare toepassingen om digitale inhouden te creëren.
- **Nederlands**
 1. A- stroom + doorstroom- dubbele en arbeidsfinaliteit: De leerlingen spreken en schrijven doelgericht
 2. Eerste graad B-stroom: De leerlingen spreken en schrijven doelgericht in eenvoudige communicatieve situaties.

In deze creatieve oefening werken de leerlingen rond hun identiteit. Ze maken twee collages waarin ze kunnen experimenteren met zelfgemaakte foto's, woorden, beelden van het internet of eigen tekeningen.

De eerste laat zien wie ze nu zijn, de tweede wie ze waren toen ze net aan het secundair onderwijs begonnen. Leerlingen in de eerste graad kunnen dit vergelijken met zichzelf in het lager onderwijs. Zo ontdekken ze niet alleen welke

aspecten van hun identiteit hetzelfde zijn gebleven, maar ook welke zijn veranderd! Als inspiratie gebruiken ze het persoonlijke identiteitswiel en het sociale identiteitswiel.

Daarnaast kunnen leerlingen hun collages vergelijken. Zo leren ze elkaar beter kennen en ontdekken ze (verrassende) gelijkenissen en verschillen.

Tip! Voor de derde graad kan ook nagedacht worden over de maatschappelijke invloeden die een rol hebben in identiteit. Dit kan gaan over solidariteit, mens-en wereldbeelden, wij-zij denken, sociale cohesie en verbondenheid¹⁵.

Tips, bronnen en inspiratie!

- Deze opdracht kan ook mee naar huis. Laat leerlingen hun collages bespreken met familieleden of vrienden. Herkennen die dezelfde veranderingen? Of zien zij misschien nog andere evoluties?
- In bijlage 1 staat er een voorbeeld ter inspiratie!
- De cirkels komen uit deze [bron](#)
- Voor extra inspiratie kan de [edubox](#) van de VRT gebruikt worden
- **Tip!** Laat de klas samen vergelijken: hoe divers is onze klas? Leuk voor nieuwe groepen die elkaar nog beter willen leren kennen.
- Laat leerlingen van de derde graad AI gebruiken om foto's te genereren.
- Tijdschriften kunnen ook in een eerste graad gebruikt worden.

Lepakket Borders

8.4 Oefening 2: Een tocht rond de speelplaats

Je identiteit bepaalt niet alleen wie je bent, maar ook hoe je de wereld bekijkt⁸. Die 'bril' waardoor je kijkt, wordt gekleurd door je gevoelens, persoonlijkheid, ervaringen en indrukken⁹! Omdat ieders identiteit uniek is, heeft ook iedereen zijn eigen, unieke kijk op de wereld⁸!

Vakken: Deze oefening sluit aan bij sociologie, psychologie, mens- en samenleving, godsdienst en andere vakken.

Doel: verkenning van thema 1 van Borders: vreemd(eling)

Timing: 30 minuten / Benodigdheden: Computer + mentimeter

Leerdoel: 1 & 2

Eindtermen:

- *Burgerschap*
 1. *Alle graden en finaliteiten: De leerlingen gaan geïnformeerd, beargumenteerd en constructief in dialoog over maatschappelijke thema's.*
 2. *Alle graden en finaliteiten: De leerlingen lichten toe hoe verschillende vormen van diversiteit verrijkend en uitdagend zijn voor het samenleven.*
- *Nederlands*
 1. *A-stroom + doorstroom- dubbele en arbeidsfinaliteit: De leerlingen spreken en schrijven doelgericht*
 2. *Eerste graad B-stroom: De leerlingen spreken en schrijven doelgericht in eenvoudige communicatieve situaties.*
 3. *Alle graden en finaliteiten: De leerlingen verwoorden de eigen beleving en interpretatie van literaire teksten.*
 4. *Doorstroomfinaliteit: De leerlingen gaan in interactie over de relevantie van literaire teksten voor hun leefwereld, voor de samenleving waarin ze leven en voor de samenleving waarin de teksten ontstonden.*
 5. *Derde graad dubbele finaliteit: De leerlingen gaan in mondelinge interactie over de relevantie van literaire teksten voor hun leefwereld.*

In de volgende oefening ervaren leerlingen hoe hun eigen referentiekader meespeelt. Met gesloten ogen luisteren ze naar een verhaal en vormen daarbij in hun hoofd beelden. Wie zien ze voor zich? Hoe geven ze de personages vorm?

Sluit je ogen. Neem even de tijd om je voor te stellen dat je op de speelplaats bent van een nieuwe school. Het is een heldere dag. De zon schijnt, je voelt de warmte op je huid en een zacht briesje strijkt langs je gezicht. In de verte hoor je het geroezemoes van spelende kinderen. De geur van het middageten dat straks klaar staat, komt je tegemoet; warme soep, versgebakken brood.

Je loopt rustig over de speelplaats. Voor je zie je een groepje leerlingen dat aan het springtouw is. Je hoort het ritmische tikken van het touw op de grond, afgewisseld met gelach en gezang. Af en toe struikelt iemand, en dan hoor je een mengeling van lachen, plagerige opmerkingen en een nieuw begin. Je blijft even kijken en merkt hoe enthousiast ze bezig zijn.

Als je doorloopt richting de lockers hoor je het metalen klak van een deur die dichtvalt. Een paar leerlingen staan er samen, sommigen rommelen in hun tas, anderen houden een telefoon omhoog. Je vangt stukjes op van een filmpje: een scheidsrechtersfluitje, gejuich, iemand die luid "goal!" roept. Er volgt weer gelach, schouderduwtjes, drukte. Je ruikt de scherpe lucht van een open flesje frisdrank en het zoetige van een net opengescheurde koekverpakking.

Aan de rand van de speelplaats, onder een grote boom, zitten twee leerlingen naast elkaar. De bladeren ritselen zachtjes boven hun hoofden en vangen het zonlicht dat door de takken heen valt. Ze zitten dicht bij elkaar, voorovergebogen. Hun blikken zijn strak en serieus. Je vangt een zin op: "Maar dat is niet wat er is gebeurd."

De woorden hangen even in de lucht, kort en scherp. Je loopt verder, maar hun gesprek klinkt nog steeds in de achtergrond. Het lijkt alsof hun frustratie door de muren van de gebouwen weerkaatst, alsof de spanning zich een weg naar buiten zoekt.

Je staat even stil en kijkt rond. Overal is er iets anders te zien en te horen: kinderen die rennen en lachen, anderen die rustig zitten te kletsen, het getik van het springtouw, het gerinkel van een sleutelbos bij de lockers. Zoveel manieren om de pauze door te brengen.

Dan wandel je naar de uitgang, aan de andere kant van de speelplaats. Terwijl je loopt, voel je nog een laatste keer de zon op je huid en hoor je hoe de geluiden langzaam achter je wegglijden. Voor je zie je de schoolpoort. Je stapt erdoorheen en, wanneer je er klaar voor bent, open je rustig je ogen en kom je terug bij de groep.

De volgende vragen kunnen jullie samen in de klas bespreken met behulp van Mentimeter. Gebruik daarvoor deze link naar een kant-en-klare poll!

- Voor de leerlingen: <https://www.menti.com/alpop5y2umzp>
- Voor de leraren: <https://www.mentimeter.com/app/presentation/alonn7exhe7qt2agi52je1z75xx9kfr9/edit?source=share-modal>

Indien u dit zonder Mentimeter doet, hebt u hier de vragen:

- Toen je de kinderen zag die aan het springtouw waren, hoe zagen die eruit?
 - Toen je de kinderen zag die bij de lockers bezig waren over voetbal, hoe zagen die eruit?
 - Hoe zagen de twee mensen die op de bank zaten eruit? Wat is de aard van hun relatie denk je? Waren dit vrienden? Was dit een koppel?
- Waarom waren ze zo serieus, denk je? Waarover ging hun gesprek?

Zoom vervolgens in op enkele vragen over de context:

- Was er diversiteit op de speelplaats?
- Zag je ook leerkrachten? Hoe zagen zij eruit? Jong? Oud?
- Zag je koppels van hetzelfde geslacht?
- Waren er mensen met een beperking? Rolstoel? Communi- ceerde iemand in gebarentaal?
- Denk je dat dit binnen stereotypes valt?

We eindigen met een paar korte vragen die je met je buur kunt bespreken:

- Waarom denk je dat je de speelplaats op die manier zag?
- Hoe denk je dat de manier waarop we de wereld zien een im- pact heeft op ons?
- Vind je dat je denkpatroon veranderd moet worden?
- Hoe liet deze oefening je voelen?

Tip! Vertel de leerlingen dat hun beeld niet goed of fout is, maar een kans om te ontdekken hoe hun eigen denkpatronen werken.

Tips, bronnen en inspiratie!

- 1 Een verhaal geïnspireerd door een wandeling in het park
- 2 Voor extra verwerking kan ook deze online test uitgevoerd worden
- 3 Een interessante video van Factcheckers die ook met de leerlingen bekeken kan worden
- 4 Filmpje van vooroordelen: Wordt de fiets gestolen of niet?
- 5 In bijlage 2 vindt u een vereenvoudigde versie van het ver- haal, afhankelijk van de klasgroep.

8.5 Oefening 3: Het niemandsland van identiteit

Grenzen roepen automatisch zones in het leven die vaag, fluïde zijn of ertussen vallen. Soms ontstaan er gebieden tussen grenzen, zogenaamde tussenruimtes of niemandslanden waar andere of net geen afspraken gelden. Soms beland je zelf in zo'n niemandsland, een tussenruimte zonder identiteit, waar je even niemand bent en nog alles kan zijn. Dit kan gaan van een plek tussen grenzen zoals de zee, of adolescentie als passage van kind naar volwassene.

Vakken: Deze oefening sluit aan bij Nederlands, mens- en samenleving en andere vakken.

Doel: verkenning van thema 4 Niemandsland

Timing: één lesuur / **Benodigdheden:** pen en papier

Leerdoel: 1, 2, 3 & 5

Eindtermen:

- **Nederlands**
 1. Tweede- en derde graad: De leerlingen spreken en schrijven doelgericht
 2. Tweede- en derde graad: De leerlingen verwoorden de eigen beleving en interpretatie van literaire teksten.

Hieronder vind je een gedicht van Enrico Orbita. Lees het samen en ga daarna in gesprek over de vragen. Daarna mogen de leerlingen hun fantasie de vrije loop laten en zelf een gedicht maken!

*I do not know how I became.
I do not know what is my name.
I only know that I am here.
And why that is, is what I fear.*

*Day and night and time pass not.
A world which aging hath forgot.
And here I stay forevermore.
My soul no longer free to soar.*

*Between two planes I still exist.
Between two dimensions, I drift.
Beneath two skies I watch and wait.
Between two worlds I roam and waste.*

*In sadness still, day does not come.
And happy is the morning sun.
And joyful are it's glorious rays.
That do not shine unto this place¹⁰*

De leerlingen denken kort na en bespreken daarna hun vragen met z'n tweeën:

- Wie voelt zich soms tussen twee ruimtes, werelden of groepen?
- Was er een tijd in je leven dat je in een niemandsland zat?
- Hoe voelt dat: bedreigend, bevrijdend, onzeker, spannend?
- Kan je het begrip 'niemandsland' in eigen woorden toelichten?
- Kennen jullie fysieke ruimtes die een tussenruimte kunnen zijn? (Bijv. Transitzone in de luchthaven, woestijnen, verlaten gebouwen)

Nu mogen jullie je eigen verbeelding aan het werk zetten! Schrijf een gedicht over niemandsland in jouw leven of gewoon in de wereld! Je kiest zelf of je dit alleen doet of met een klasgenoot. Wil je nog een stapje verder gaan? Versier je gedicht met tekeningen of foto's, of maak er zelfs een creatieve audio-opname van.

Tips, bronnen en inspiratie!

- 6 Vertaling van het gedicht vindt u in bijlage 3!
- 7 podcast: Nieuw Raar Europa - S01 / E02, BUITEN CATEGORIE | Madonna Lenaert
- 8 De dichter is een niet-professionele schrijver
- 9 'Hath' is de Oudengelse vorm van het hedendaagse woord 'has'
- 10 Laat AI het gedicht verbeteren en suggesties geven.
- 11 Tips rond het schrijven van een gedicht

8.6 Oefening 4: Grenzen en groepen: oefenen met polarisatie

[Link naar introductievraag via de Padlet](#)

[Link naar YouTube filmpje](#)

Duur: 1:32 minuten

De groepen waartoe je behoort, bepalen jouw perspectief en blik op de wereld. Verschillende perspectieven komen bij elkaar wanneer mensen samenkomen, zoals in de klas, maar ook in de samenleving¹¹. Wanneer de twee groepen uit elkaar drijven wegens verschillen in waarden en opvattingen, dan spreken we over polarisatie. Door wederzijds dialoog, samenwerking en begrip kan er verbinding gelegd worden om de kloof te overbruggen¹².

Vakken: Deze oefening sluit aan bij sociologie en psychologie, mens- en samenleving, godsdienst en andere vakken.

Doel: verkenning van thema 1 van Borders: vreemd(eling)

Timing: Een lesuur / Benodigdheden: Padlet, stellingen en afspraken

Leerdoel: 1, 2 & 5

Eindtermen:

- *Burgerschap*
 1. *Tweede- en derde graad: De leerlingen gaan geïnformeerd, beargumenteerd en constructief in dialoog over maatschappelijke thema's.*
- *Nederlands*
 1. *Tweede- en derde graad: De leerlingen spreken en schrijven doelgericht*
 2. *Tweede- en derde graad: De leerlingen zetten doelgericht strategieën in ter ondersteuning van informatieverwerking en communicatieve handelingen.*
 3. *Doorstroomfinaliteit: De leerlingen gaan in interactie over de relevantie van literaire teksten voor hun leefwereld, voor de samenleving waarin ze leven en voor de samenleving waarin de teksten ontstonden.*
 4. *Derde graad dubbele finaliteit: De leerlingen gaan in mondelinge interactie over de relevantie van literaire teksten voor hun leefwereld.*

Samen ervaren de leerlingen stapsgewijs hoe polarisatie ontstaat, en hoe je het kunt ombuigen naar verbinding:

1. **Er ontstaan twee duidelijke groepen op basis van een stelling** bijv. *“Ik ben voor het dragen van bont”* vs. *“Ik ben tegen het dragen van bont”*. In bijlage 4 staan stellingen die gebruikt kunnen worden ter inspiratie. Het is vrij aan de leraar en de leerlingen om een gepaste stelling te kiezen. Belangrijk om op te merken: dit hoeft niet de echte mening te zijn van de leerlingen! Het is een oefenmoment waarbij ze zich ook in een ander perspectief kunnen inleven.
2. **Hierna ontstaat een middengroep.** Deze groep wordt gekenmerkt door individuen die geen uitgesproken mening hebben. Zij zijn genuanceerd, neutraal of twijfelend, zoals: *‘Ik weet niet wat het productieproces van bont inhoudt, dus ik heb geen mening’*. Zij vervullen later in het gesprek een duidelijke rol: zij gaan kritisch kijken naar beide kampen.
3. **Het debat: eerst formuleren de twee kampen hun belangrijkste standpunten:**
 - Bont is slecht voor de dieren! Het is onethisch. Als je dit draagt ben je een slecht mens.
 - Bont is mooi voor onze kleren en houdt ons warm! Zijn jullie ook vegetariër?
4. **Daarna komt de middengroep erbij:**
 - Waar hebben beide kanten gelijk in?
 - Wat missen ze?
 - Zijn er overeenkomsten die de groepen zelf niet zien?
 - Zijn er oplossingen mogelijk die beide kanten dichterbij elkaar brengen?
 - Waar zouden de groepen meer bij moetenilstaan?
5. **Afsluiten**
 - Beide groepen benoemen minstens één punt waarop ze de ander begrijpen of zelfs kunnen instemmen.
 - Samen zoeken we naar een compromis of oplossing waar iedereen zich (deels) in kan vinden.
 - Soms lukt dat niet, en dat is ook oké: eindigen met een meningsverschil mag!

Hulpzinnen waarmee de leerlingen hun argument mee kunnen beginnen¹¹:

- ‘Ik wil inpikken op wat je zegt...’
- ‘Ik denk dat je me verkeerd begrepen hebt, want...’
- ‘Vanuit mijn ervaring zie ik dit toch wel anders’

- 'Ik zou graag het volgende willen aanhalen...'
- 'Sta me toe om het hier helemaal oneens mee te zijn'
- 'Ik heb het gevoel dat je niet naar mij hebt geluisterd'
- 'Ik kan me voor een stuk vinden in wat je zegt, maar ik wil toch nuanceren...'

Eventuele afsluitende vragen:

- Hoe voelde het om in een groep te zitten die jouw standpunt deelt? En hoe voelde het om in een groep te zitten die een ander standpunt had?
- Was het moeilijk of makkelijk om een compromis of overeenstemming te vinden? Waarom?
- Wat viel je op aan de rol van de middengroep? Hoe hielp dit bij het gesprek?
- Zijn er momenten geweest waarop je je eigen mening hebt bijgesteld of genuanceerd?
- Hoe kan je de inzichten van deze oefening meenemen naar situaties buiten de klas, bijvoorbeeld in de samenleving of online?

Tip! In bijlage 4 vindt u onderwerpen die gebruikt kunnen worden, afspraken met de leerlingen en tips voor de leraren.

Tips, bronnen en inspiratie!

- 12 Voor nog inspiratie: in de edu-box van VRT staan voorbeelden van thema's die gehanteerd kunnen worden.
- 13 Deze oefening is gebaseerd op het polarisatiemodel van Bart Brandsma. Meer informatie vindt u hier.
- 14 Er komt een polarisatie spel uit in 2026, die voortvloeit uit een samenwerking tussen verschillende partners. Meer informatie vindt u hier.
- 15 Filmpje dat u meer informatie biedt rond polarisatie.

8.7 Oefening 5: Waar trek jij de grens?

Sommige grenzen zijn duidelijk zichtbaar, terwijl andere volledig onzichtbaar blijven. Toch kunnen ook die onzichtbare grenzen een grote invloed hebben. Hoe kan een rechtbank omgaan met zulke onzichtbare grenzen? In rechtspraak speelt namelijk niet alleen het bewijs een rol, maar ook hoe de dader en het slachtoffer worden gezien. Wanneer de geloofwaardigheid van iemand afhangt van wie die persoon is, spreken we van getuigenisrecht. Dat betekent dat iemand minder geloofd wordt door vooroordelen die de luisteraar heeft over de spreker¹³. Zulke vooroordelen treffen vooral historisch gemarginaliseerde groepen, zoals vrouwen, LGBTQ+-personen, kinderen en zwarte mensen¹⁴.

Vakken: Deze oefening sluit aan bij sociologie en psychologie, mens- en samenleving, godsdienst en andere vakken.

Doel: verkenning van thema 2 van Borders: Oversteek

Timing: Een lesuur / Benodigheden: Casussen afgedrukt/op de laptop en mentimeter

Leerdoel: 1, 2, 3 & 5

Eindtermen:

- *Burgerschap*
 1. *Tweede- en derde graad: De leerlingen gaan geïnformeerd, beargumenteerd en constructief in dialoog over maatschappelijke thema's.*
- *Nederlands*
 1. *Tweede- en derde graad: De leerlingen spreken en schrijven doelgericht*
 2. *Tweede- en derde graad: De leerlingen verwoorden de eigen beleving en interpretatie van literaire teksten.*
 3. *Doorstroomfinaliteit tweede en derde graad: De leerlingen gaan in interactie over de relevantie van literaire teksten voor hun leefwereld, voor de samenleving waarin ze leven en voor de samenleving waarin de teksten ontstonden.*
 4. *Derde graad dubbele finaliteit: De leerlingen gaan in mondelinge interactie over de relevantie van literaire teksten voor hun leefwereld.*
- *Sociaal-relatieve competentie*
 1. *Tweede- en derde graad: De leerlingen gaan respectvol en constructief met anderen in interactie rekening houdend met elkaars grenzen.*

In deze oefening gaan we ontdekken waar leerlingen de grens leggen bij grensoverschrijdend gedrag. Er worden groepjes gevormd van drie à vier leerlingen. Binnen elk groepje werken de leerlingen met dezelfde casus, maar de casussen verschillen tussen de groepen. Zo zien we hoe verschillend de reacties kunnen zijn tussen de groepjes.

We beginnen eerst met een inleidende denkoefening om het idee van getuigenrecht te introduceren. Kijk naar deze twee korte situaties:

1. Een leerling vertelt dat haar fiets gestolen is op de speelplaats. Ze is boos en zegt dat ze het zeker weet.
 2. Een leerkracht vertelt dat zijn fiets gestolen is op de speelplaats. Ook hij is boos en zegt dat hij het zeker weet.
- Wie geloof jij sneller: de leerling of de leerkracht? Waarom?

Daarna gaan de leerlingen met de casussen aan de slag.

Casus 1: Man stelt ongepast gedrag en vrouw voelt zich oncomfortabel

Casus 2: Man stelt ongepast gedrag en man voelt zich oncomfortabel; geaardheid wordt niet gespecificeerd, speelt dit een rol?

Casus 3: Befaamde vrouwelijke professor stelt ongepast gedrag tegenover een mannelijke assistent: speelt prestige en mogelijke arbeidsgevolgen een rol?

Casus 4: Oudere man stelt ongepast gedrag tegenover een jongere vrouw; heeft leeftijd een rol?

In bijlage 5 vindt u de casussen terug. Daarnaast vindt u in bijlage 6 vereenvoudigde casussen terug, afhankelijk van de klasgroep. Daarbij kan de leraar eerst controleren of de leerlingen de vragen begrepen hebben, bijvoorbeeld met vragen als: 'Wie zijn de hoofdpersonages?' of 'Wat werd er tijdens de vergadering gezegd?' Daarnaast is er in bijlage 6 ook een kolommenschema die de leerling kan helpen tijdens het lezen.

Elke groep voert vervolgens hun antwoord in via Mentimeter. Nadien worden de antwoorden klassikaal besproken, met nadruk op de verschillen tussen de groepen:

Link voor leerlingen en voor leraren

Als u deze oefening zonder Mentimeter uitvoert, vindt u hier de bijhorende vragen. In deze lijst staan bovendien meer vragen dan in de Mentimeter:

- Hoe zouden jullie het gedrag van de dader beoordelen: ongepast, grensoverschrijdend, aanranding?
- Wat vinden jullie van de opmerkingen?
- Wat vinden jullie van de berichtjes?
- Kan het gedrag anders begrepen worden? Is er een misinterpretatie?
- Zouden de andere collega's hen geloven, denken jullie?
- Dienen er gevolgen te zijn? Hoe zwaar moeten die gevolgen zijn?
- Vinden jullie dat de persoon die het gedrag ontvangt het gedrag moet aangeven? Waarom wel of niet?

- Denken jullie dat de persoon die het gedrag ontvangt duidelijk genoeg signalen heeft gegeven dat het gedrag ongewenst is?
- Denken jullie dat de dader zich bewust is van het effect van zijn/haar/hun gedrag?

Daarna kan de leraar uitleggen dat alleen de profielen verschillen, en dat ons oordeel (mogelijks) kan verschillen afhankelijk van het profiel van de dader of het slachtoffer:

- Waarom denken jullie dat de antwoorden verschillen? (indien dit het geval was)
- Vinden jullie dat profiel juist meegenomen moet worden in een oordeel van ongewenst gedrag? Waarom wel/niet?
- Hoe voelde het om te ontdekken dat jullie oordeel beïnvloed werd door het profiel van de betrokkenen?
- Welke aannames hebben jullie misschien automatisch gemaakt over de personen in de casus?
- Welke factoren hebben het meeste invloed gehad op jullie oordeel: leeftijd, geslacht, functie?
- Hebben jullie iets geleerd over grenzen trekken en beoordelen?

Ten laatste reflecteren leerlingen op hun eigen handelen binnen groepjes: zouden zij iets zeggen in deze situatie of niet? Hoe zouden ze dit bespreken? Dit vormt een mooi moment voor gezamenlijke dialoog en zelfreflectie over hoe ze omgaan met zulke situaties:

- Snap je dat het slachtoffer er niets van zegt? Waarom denk je dat ze niks durven zeggen?
- Hoe moeilijk is het om iets te zeggen in zo'n situatie, denken jullie?
- Zouden jullie eerst naar een vertrouwde collega gaan? Of naar iemand buiten jullie job? Wie zou dit zijn?
- Hoe zouden jullie willen dat iemand anders reageert als jullie zelf slachtoffer waren?
- Wat zou het slachtoffer nodig hebben om zich veilig te voelen?
- Als je er iets van zegt, hoe kaart je dit aan?
- Wat zou de persoon die het gedrag stelt kunnen doen om verantwoordelijkheid te nemen?
- Heb je al zoiets meegemaakt?
- Wanneer is het voor jou te ver? Is het bij opmerkingen al te ver? Pas bij fysieke aanraking?
- Denken jullie dat dit veel gebeurt?

Tip! In de derde graad kan de strafwet betrokken worden om er een juridisch kader aan te geven¹⁵.

Tips, bronnen en inspiratie!

- 16 Oefening gebaseerd op 'Mijn grens, mijn wens' van Sensoa. Zeker eens een kijkje nemen voor meer inspiratief lesmateriaal!
- 17 Aanvullend materiaal:
- https://www.sensoa.be/sites/default/files/digitaal_materiaal/werkvormen-praten-over-sexting-sensoa.pdf
 - <https://www.sensoa.be/over-het-sensoa-vlaggensysteem>
 - <https://www.vrt.be/vrtmax/a-z/we-zien-u/1/we-zien-u-s1a1/>

8.8 Oefening 6: Wie maakte het? Een kunstenaar of een wetenschapper?

Voor de 17de eeuw waren Ars en Scientia in de Lage Landen sterk met elkaar verweven. Alle kunsten deelden een herkenbare gemeenschappelijke identiteit, zichtbaar in benamingen als wiskunst. Vanaf de 17de eeuw begon echter een proces van professionalisering: 'de kunsten' en 'de wetenschappen' gingen steeds meer hun eigen weg. Vandaag lijken kunst en wetenschap voor de meeste mensen nauwelijks nog iets met elkaar te maken te hebben. Maar in de realiteit is dit niet zo! Denk bijvoorbeeld aan de vrouwelijke botanische illustratoren: hun werk was onmogelijk geweest zonder diep wetenschappelijk inzicht in de plantenwereld, maar evenmin zonder hun artistiek talent.

Vakken: Deze oefening sluit aan bij artistieke vorming en andere vakken.

Doel: verkenning van thema's 2 en 3 van Borders: Oversteek en Eiland

Timing: Twee lesuren/ Benodigdheden: laptop + pen en papier

Leerdoel: 1, 2 & 4

Eindtermen:

- **Cultureel bewustzijn**
 1. Alle graden en finaliteiten: De leerlingen brengen kunst- en cultuuruitingen in verband met de context waarin ze voorkomen.
 2. Alle graden en finaliteiten: De leerlingen lichten toe hoe een kunstwerk vanuit vorm en inhoud betekenis geeft.
- **Leercompetenties**
 1. Alle graden en finaliteiten: De leerlingen zoeken doelgericht informatie in diverse bronnen en verwerken die op een kritische en systematische manier.
- **Nederlands**
 1. Doorstroomfinaliteit + dubbele finaliteit derde graad: De leerlingen vatten doelgericht een geschreven tekst schriftelijk samen.

2. *Alle graden en finaliteiten: De leerlingen selecteren relevante informatie bij het lezen en beluisteren van teksten.*
- *Digitale competenties*
 1. *Tweede graad alle finaliteiten: De leerlingen gebruiken doelgericht courante functionaliteiten van vergelijkbare toepassingen om digitale inhoud te beheeren.*
 2. *Eerste graad: De leerlingen gebruiken doelgerichte basisfunctionaliteiten van vergelijkbare toepassingen om digitale inhoud te beheeren vanuit een aangereikte structuur*

In deze opdrachten dagen de leerlingen hun ideeën over kunstenaars en wetenschappers uit. Vaak worden deze twee werelden los van elkaar gezien, maar staan leerlingen daar zelf ook bij stil?

De oefening start met vier kunstwerken (zie hieronder). De leerlingen onderzoeken of elk werk gemaakt is door een kunstenaar of een wetenschapper. De verrassende ontdekking: achter elk werk schuilt iemand die zowel wetenschapper als kunstenaar is.

Deze opdracht wordt uitgevoerd aan de hand van de Jigsaw-methode:

- **Verdeel de klas in groepen van vier:**

Waarbij elk lid één kunstwerk krijgt toegewezen. Let op: zorg dat leerlingen met hetzelfde kunstwerk heterogeen zijn; dit mag dus niet willekeurig gebeuren. Meer informatie over Jigsaw vindt u hier.

- **Stel inleidende vragen**

- Wat gebeurt er in dit beeld? ³⁵
- Wat zie je dat je dat doet zeggen? ³⁵
- Wat kunnen we nog meer vinden? ³⁵
- Hoe voel je je bij dit beeld?

- **Individueel werken in de thuisgroep:**

De leerlingen bekijken het bronmateriaal van hun kunstwerk en maken een mindmap van de gevonden informatie:

1. Hélène Durand (1883-1934)
2. Leonardo da Vinci: uitvinder
3. Vitruviusman - Leonardo da Vinci
4. Panamarenko: Reis naar de sterren
5. Panamarenko
6. Pomegranate and Menelaus – Blue Morpho Butterfly (Deze website kan vertaald worden met de vertaalfunctie)

- *Als jullie andere bronnen vinden, mogen die ook gebruikt worden!*

— Als een mindmap uitdagend is, kunnen ze bijlage 7 gebruiken, of deze [link](#).

> Conform het leerplan kunnen leerlingen ook een kolommenschema, infographic of storyboard maken in plaats van een mindmap.

- **Expertgroep:**

De leerlingen gaan naar hun heterogene expertgroep en vergelijken hun mindmaps en informatie van de websites.

- **Terug in de thuisgroep:**

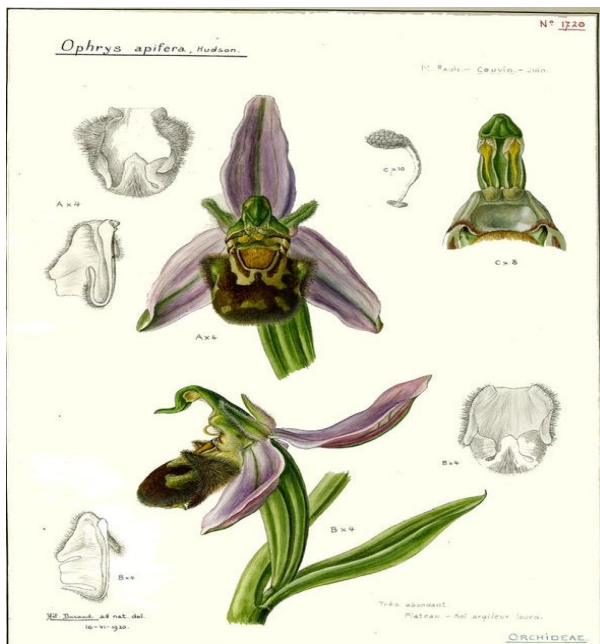
De leerlingen presenteren hun persoon aan de hand van hun mindmap en beantwoorden de vraag: is het een kunstenaar of een wetenschapper?

Tips, bronnen en inspiratie!

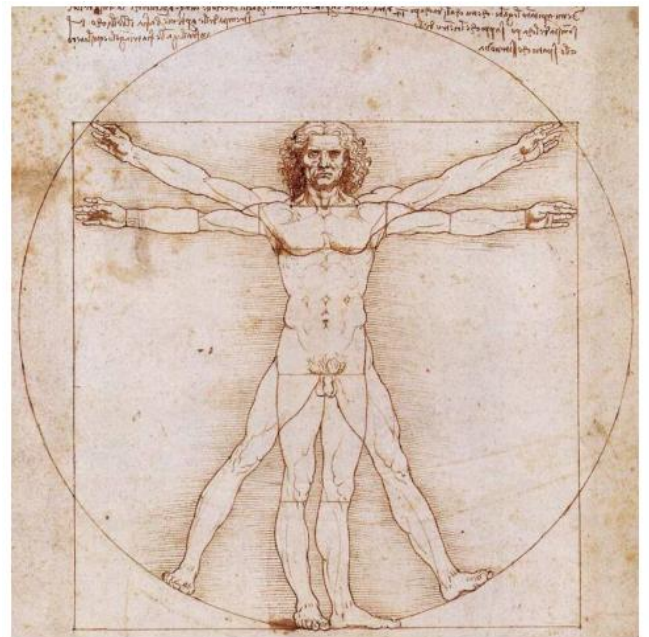
Tip! Deze vragen kunnen gesteld worden indien er verwarring optreedt:

- Had dit werk gemaakt kunnen worden zonder grondig onderzoek of kennis?
- Zou dit werk ook iets kunnen betekenen voor de wetenschap? Hoe dan?
- Welke vaardigheden herken je in dit werk die typisch zijn voor een kunstenaar? En welke voor een wetenschapper?

Tip! Voor de arbeidsfinaliteit en de eerste graad kun je ervoor kiezen om één kunstwerk als uitgangspunt te nemen. Laat leerlingen in duo's samenwerken: een leerling die sterker is in opzoekwerk werkt samen met iemand die daar meer moeite mee heeft. Samen maken ze een mindmap rond het gekozen werk. Daarna volgt een klassikale discussie over de vraag: "Is dit een kunstenaar of een wetenschapper?"

Ophrys apifera, Hélène Durand, 1883-1934¹⁶

De Vitruviusman, Da Vinci, 1490¹⁷

Pomegranate and Menelaus Blue Morpho Butterfly, 1702, Maria Merian¹⁸

Een reis naar de sterren, Panamarenko (1940-2019)¹⁹

8.9 Oefening 7: Grenzen in beweging: van vroeger tot vandaag

Grenzen zorgen voor afscheiding tussen staten, landen, provincies en steden. Toch moeten we ze begrijpen als het resultaat van een lang historisch proces. In de Middeleeuwen kende Europa bijvoorbeeld nauwelijks duidelijke grenzen: ze waren vaak vaag en werden bepaald door kerken of heersers. Vandaag zien we grenzen als een complex sociaal fenomeen, nauw verbonden met de organisatie van de samenleving. Ze vormen de schakel tussen landen, culturen en gemeenschappen. Grenzen kunnen bovendien veranderen, bijvoorbeeld wanneer land wordt uitgewisseld, veroverd of na een oorlog opnieuw verdeeld²⁰.

Bij deze oefeningen kunnen de leerlingen hun landkennis op de proef stellen! In bijlage 8 staan zes landen, elk met twee foto's: één van het land zoals het er nu uitziet en één van hoe het eruitzag in de jaren '30 van de vorige eeuw. Kunnen ze raden welke foto bij welk land hoort? Het gaat om vier Europese landen en twee Aziatische. De antwoorden zijn terug te vinden in bijlage 9. Wil je het leuker maken? Speel het dan via [Kahoot!](#) Start de oefening met het YouTube-filmpje hieronder als introductie.

[Link naar YouTube filmpje over evolutie grenzen](#)

Duur: 11:45 minuten

1900-heden is vanaf 11 min.

Vakken: Deze oefening sluit aan bij aardrijkskunde, geschiedenis en andere vakken.

Doel: verkenning van thema's 2 en 3 van Borders: Oversteek en Eiland

Timing: 30 minuten/ Benodigdheden: Landen in bijlage 8

Leerdoel: 1 en 2

Eindtermen:

- Historisch bewustzijn
 1. A-stroom + doorstroom- en dubbele finaliteit tweede en derde graad: De leerlingen vergelijken kenmerken van bestudeerde samenlevingen in eenzelfde periode en tussen periodes.
 2. B-stroom: De leerlingen leggen aan de hand van voorbeelden gelijkenissen en verschillen uit tussen heden en verleden.
 3. Tweede graad beroepsfinaliteit: De leerlingen leggen aan de hand van voorbeelden gelijkenissen, verschillen en verbanden uit tussen vroeger en nu.

Richtvragen:

- Wanneer zagen jullie de laatste verandering in dit filmpje?
- Staan grenzen vandaag ook onder druk? (bv. Oekraïne)
- Wanneer staan grenzen onder druk? (bv. oorlog, kolonisatie)
- Zijn grenzen alleen tussen landen? (bv. provincies, continenten)

Denk ook na over de redenen waarom grenzen in de loop van de tijd veranderd zijn, bv.³⁹:

- Geopolitiek: Verandering in machts- en territoriale verhoudingen tussen staten.
- Natuurlijk: Soms worden grenzen getrokken of verlegd op basis van fysieke elementen zoals bergen, rivieren, zeeën.
- Grenzen kunnen veranderen doordat groepen binnen of over grenzen zich anders identificeren of door kolonialisme.
- ...

Tips, bronnen en inspiratie!

- 18 Extra spel om hun landenkennis te testen!: <https://www.geoguessr.com/vgp/3007>
- 19 **Tip!** Geef de locatie als tip. Land 1 is uit West-Europa, land 2 is uit Centraal-Europa, land 3 is uit Oost-Azië, land 4 uit Zuidoost-Europa en land 5 uit West-Azië.
- 20 Complex filmpje over waarom Polen hun grenzen veranderd zijn.
- 21 Artikel over hoe grensconflicten zorgen voor migratie, specifiek voor Oekraïne.

8.10 Oefening 8: Paspoort of vleugels: wie voelt de grens?

Grenzen zijn er niet vanzelf, ze zijn door mensen ontworpen en bepalen actief wie ze mag oversteken en wie niet. Paspoorten spelen daarbij een grote rol: ze bepalen wie ergens welkom is en wie niet. Met sommige paspoorten kan je bijna alle grenzen oversteken, met andere bijna geen. Ex-koloniale machten in het globale noorden hebben doorgaans de 'sterkste' paspoorten, landen in het globale zuiden de 'zwakste'. Eenzelfde grens kan totaal verschillende ervaringen oproepen, afhankelijk van je paspoort. Maar grenzen worden niet alleen door mensen ervaren – dat ontdekken jullie in deze oefening!

Vakken: Deze oefening sluit aan bij aardrijkskunde, natuurwetenschappen en andere vakken.

Doel: verkenning van thema's 2 en 3 van Borders: Oversteek en Eiland

Timing: Twee lesuren/ Benodigdheden: Een wereldkaart + computer

Leerdoel: alle leerdoelen

Eindtermen:

- *Burgerschap*
 1. *Alle graden en finaliteiten: De leerlingen gaan geïnformeerd, beargumenteerd en constructief in dialoog over maatschappelijke thema's.*
- *Nederlands*
 1. *Alle graden en finaliteiten: De leerlingen selecteren relevante informatie bij het lezen en beluisteren van teksten.*
- *Gesuur-/uitbreidingsdoel biologie*
 1. *Tweede en derde graad: De leerlingen illustreren gedrag van organismen in relatie tot hun natuurlijke omgeving.*

Deze vragen kunnen ter introductie gebruikt worden:

- Denken jullie dat je met elk paspoort naar evenveel landen kan gaan?
- Denken jullie dat een Belgisch paspoort je toegang geeft tot veel landen?
- Weten jullie voor welke landen je als Belg een visum nodig hebt? Voor welke niet?
- Is er iemand in de klas met een ander paspoort? Merk je verschillen?

Op deze [website](#) kan je zien bij welke landen je een visum moet regelen en bij welke niet, afhankelijk van je paspoort. De leraar heeft een zak met kaartjes waar landen op staan, de leerlingen trekken per duo 1 land en zien: hoe ver geraak ik zonder visum? Dit doen ze aan de hand van een wereldkaart waarbij hun getrokken land een startpunt vormt. Ze gaan lijnen tekenen vanuit het startpunt en zien hoe ver ze kunnen geraken zonder visum. En hoe ver geraak je met een visum? Kan je altijd en overal een visum krijgen?

Tip! Leerlingen die snel klaar zijn kunnen opzoeken hoe streng bepaald landen hun grenzen zijn en hoe lang ze zouden moeten wachten op een visa.

Klassikale vragen:

- Welk land hebben jullie getrokken? Kan er iemand illustreren hoe ver jullie kunnen gaan?
- Wie in de klas geraakt er het verst?
- Wie in de klas geraakt er het minst ver?
- Hoe zou jij je voelen als je altijd een visum moet aanvragen om te reizen?
- Stel dat je een paspoort hebt waarmee je bijna nergens binnenkomt: wat betekent dat voor je dromen of toekomstplannen?
 - Hoe zou jij het ervaren?
- Waarom denk je dat sommige paspoorten 'sterker' zijn dan andere?
- Waarom denk je dat landen hun grenzen streng bewaken?
- Hoe zou de wereld eruitzien zonder paspoorten en grenzen?

We kunnen besluiten dat mensen grenzen ervaren bij het bezoeken van landen afhankelijk van hun paspoort. Maar ervaren **dieren** grenzen? Wat denken jullie?

Het antwoord is niet zo simpel! Beschouw deze twee situaties:

- Filmpje over trekvogels: *duur: 2:55 minuten. Dit filmpje is in het Engels maar via de functie 'automatisch vertalen' kan Nederlandse ondertiteling geselecteerd worden.*
 - Vogels lijken grenzeloos te zijn, maar denken jullie dat zij zich overal thuis voelen? Of zich juist nergens thuis voelen?
 - > Ervaren studenten deze gevoelens?
- Artikel over edelherten
 - Zijn er ook grenzen waar jullie al lang op botsen, zoals de edelherten?
- Kennen jullie nog dieren die grenzen ervaren? (Bijv. huisdieren, dieren in de zee, honden die hun territorium afbakenen)

Tips, bronnen en inspiratie!

Tip! Dit kan ook een spel zijn. Wie geraakt er het verst met hun paspoort?

Tip! Voor lessen biologie kan er op eilandspecifieke vogels ingegaan worden en de redenen hiervoor.

Tip! Ook kan er binnen de actualiteit gekeken worden. Welke grenzen worden door dieren overschreden, een voorbeeld

Tip! Dit kan omgevormd worden tot een practicum

9 Naverwerking

9.1 Oefening 1: Begrens je ervaring!

Vakken: Deze oefening sluit aan bij Nederlands en andere vakken.

Timing: 30 minuten / Benodigdheden: /

Leerdoel: /

Eindtermen:

- *Nederlands*

1. *A-stroom + doorstroom- dubbele en arbeidsfinaliteit: De leerlingen spreken en schrijven doelgericht*
2. *Eerste graad B-stroom: De leerlingen spreken en schrijven doelgericht in eenvoudige communicatieve situaties.*

In deze oefening schrijven de leerlingen een recensie voor *Knack*. Ze mogen vertellen waarom iedereen de expo moet bezoeken... of juist niet!

Hierbij let je op:

- Wat je zelf het meest interessant, verrassend of indrukwekkend vond.
- Welke indruk de expo op je heeft gemaakt.
- Of bepaalde aspecten je juist tegenstonden of vragen oproepen.
- Je eigen ervaringen en gevoelens meenemen om de lezer een beeld te geven.

Jespakket Borders

Onderwerp:

Tips, bronnen en inspiratie!

Tip! Moedig gebruik aan van woorden “maar, echter, toch, wel, integendeel, hoewel, ondanks, weliswaar, daarentegen, in tegenstelling tot, aan de ene kant etc.”³⁶

Tip! Laat hen op voorhand denken over: Wie ze zijn (de zender), wat hun doel is ((niet) overtuigen) en wie hun doelpubliek is (lezers van Knack)

Tip! Laat ze kernwoorden opschrijven voordat ze beginnen: “Wat wil ik eigenlijk vertellen?”

9.2 Oefening 2: Schuiven over de lijn

Vakken: Deze oefening sluit aan bij artistieke vorming, Nederlands en andere vakken.

Timing: 30 minuten/ Benodigdheden: /

Leerdoel: /

Eindtermen:

- *Nederlands*
 1. *A- stroom + doorstroom- dubbele en arbeidsfinaliteit: De leerlingen spreken en schrijven doelgericht.*
 2. *Eerste graad B-stroom: De leerlingen spreken en schrijven doelgericht in eenvoudige communicatieve situaties.*
- *Cultureel bewustzijn*
 1. *Alle graden en finaliteiten: De leerlingen reflecteren over eigen beleving bij uiteenlopende kunst- en cultuuruitingen*

In deze oefening wordt een lijn in de klas gelegd: van helemaal akkoord tot helemaal niet akkoord. De leerlingen nemen plaats op de lijn bij verschillende stellingen. Sommige stellingen keren terug uit oefening 1: zijn hun ideeën intussen veranderd? Wat heeft hen overtuigd, of juist niet? Tijdens het gesprek leggen de leerlingen uit waarom ze zich op een bepaalde plek positioneren en welke grenzen in hun denken zijn opgeschoven.

- Een museumbezoek voelt voor mij vaak saai aan.
- Een museumbezoek kan juist spannend zijn.
- Ik vind een museumbezoek alleen boeiend als het onderwerp aansluit bij mijn interesses.
- Een museum is een plek om iets bij te leren.
- Ik ontdek liever zelf informatie, dan dat ik die uitgelegd krijg.
- Musea tonen vooral oude spullen, minder vaak actuele thema's.

- Een goed museumbezoek dompelt je onder in een andere wereld.
- Een museum kan je aan het denken zetten over jezelf.
- Een museum weerspiegelt ook de wereld van vandaag.
- Een museum kan je helpen om nieuwe interesses te ontdekken.
- Het museum verraste mij.
- Het museum liet mij nadenken over mijn eigen identiteit.
- Ik zag dat grenzen niet vaststaan maar voortdurend bewegen.
- Ik ontdekte dat kunst en wetenschap meer met elkaar verbonden zijn dan ik dacht.
- Het museum liet me nadenken over grenzen die ik zelf ervaar in mijn dagelijks leven.
- Ik zag dat identiteit niet één ding is, maar uit veel lagen bestaat.

9.3 Oefening 3: Wat als de grens verdwijnt?

Vakken: Deze oefening sluit aan bij aardrijkskunde, mens- en samenleving, psychologie en sociologie, godsdienst en andere vakken.

Timing: een lesuur / Benodigdheden: /

Leerdoel: /

Eindtermen:

- *Nederlands*
 1. *Tweede- en derde graad: De leerlingen spreken en schrijven doelgericht.*
- *Cultureel bewustzijn*
 1. *Tweede- en derde graad: De leerlingen reflecteren over eigen beleving bij uiteenlopende kunst- en cultuuruitingen*
- *Burgerschap*
 1. *Tweede- en derde graad: De leerlingen gaan geïnformeerd, beargumenteerd en constructief in dialoog over maatschappelijke thema's.*

Begin met leerlingen op een post-it te laten schrijven welke soorten grenzen ze zich herinneren uit de expo (fysiek, moreel, sociaal of wetenschappelijk) en plak die samen op het bord.

Besprek hierna met de leerlingen wat tijdens de expo Borders is blijven hangen:

- Waren er grenzen die jullie persoonlijk raakten of verrasten?
- Zijn er grenzen waarvan je nu beseft dat mensen ze zelf gemaakt hebben? (bv. landsgrenzen)
- Is het idee van tastbaarheid van grenzen veranderd?
- Denk je dat grenservaringen verschillen tussen mensen?
- Is je idee van de grenzen tussen wetenschap en kunst veranderd?

- Zijn er nieuwe grenzen in je leven opgevallen? (bv. afspraken op school)

Hierna kiezen de leerlingen één grens uit de expo (fysiek, moreel, sociaal of wetenschappelijk) en beschrijf of verbeeld wat er gebeurt als die grens verdwijnt of verschuift.

Laat leerlingen kiezen hoe ze dat willen uitdrukken:

- Schriftelijk: bijvoorbeeld een dagboekfragment, een nieuwsbericht of een gedicht
- Tekening of collage
- Kort optreden: in groepen werken de leerlingen een rollenspel uit waarin ze laten zien wat er gebeurt nadat een bepaalde grens is verschoven of verdwenen.

Bespreek daarna:

- Wat veranderde er toen de grens verdween of verschoof?
- Welke gevoelens kwamen op (verwarring, angst, nieuwsgierigheid...)?
- Welke kansen of risico's bracht dit teweeg?
- Zijn er grenzen die we juist *nodig* hebben? Waarom?

Tips, bronnen en inspiratie!

Tip! In bijlage 10 vindt u een voorbeeld ter inspiratie.

10 Bijlagen

10.1 Bijlage 1: collage

→ Lespakket Borders

10.2 Bijlage 2: Vereenvoudigd verhaal

Sluit je ogen en stel je voor dat je op de speelplaats van een nieuwe school bent. Het is een heldere dag. De zon schijnt, je voelt de warmte op je huid en een zacht briesje strijkt langs je gezicht. In de verte hoor je het geroezemoes van spelende kinderen. De geur van het middageten dat straks klaar staat, komt je tegemoet; warme soep, versgebakken brood.

Voor je zie je een groepje leerlingen springtouwen, ze lachen en maken elkaar plagerige opmerkingen. Af en toe struikelt iemand, en ze beginnen opnieuw.

Bij de lockers staan enkele leerlingen bij elkaar. Sommigen rommelen in hun tas, anderen kijken op hun telefoon of praten met elkaar. Je vangt stukjes op van een filmpje: een scheidsrechtersfluitje, gejuich, iemand die luid "goal!" roept.

Aan de rand van de speelplaats zitten twee leerlingen naast elkaar en voeren een serieus gesprek: "Maar dat is niet wat er is gebeurd." Je merkt hoe hun gesprek verschilt van de andere activiteiten rondom hen.

Overal op de speelplaats zie je verschillende manieren waarop leerlingen hun pauze doorbrengen: rennen, praten, lachen of rustig zitten. Sommigen werken samen, anderen observeren.

Wanneer je richting de uitgang loopt, zie je de schoolpoort en stap je erdoorheen. Open je ogen en kom terug bij de groep.

10.3 Bijlage 3: Vertaling gedicht Enrico Orbita

*Ik weet niet hoe ik ben ontstaan
Ik weet niet wat mijn naam betekent
Ik weet alleen dat ik hier ben
En waarom dat zo is, vervult mij met angst*

*Dag en nacht en tijd verstrijken niet
Een wereld die het ouder worden is vergeten
En waar ik voor altijd zal verblijven
Mijn ziel is niet langer vrij om rond te zwerven*

*Tussen twee werelden besta ik
Tussen twee dimensies drijf ik
Onder twee luchten zit en wacht ik
Tussen twee werelden dwaal ik*

*In verdriet komt de dag niet
En blij is de ochtendzon
En blij zijn de zonnestralen
Die hier niet schijnen*

10.4 Bijlage 4: Debat onderwerpen, afspraken en tips

10.4.1 Onderwerpen die gebruikt kunnen worden:

- Kan een museum polariserend zijn? Dienen zij alle perspectieven te tonen?
 - Kan een museum écht neutraal zijn, of kiest het altijd een kant?
 - <https://metropolism.com/nl/opinie/2024-2025-het-niet-neutrale-en-niet-politieke-museum/>
 - <https://faro.be/blogs/olga-van-oost/musea-en-politieke-inmenging-actuele-discussie>
 - <https://metropolism.com/nl/feature/hoe-neutraal-is-een-museum/>
- Moet een museum ook oncomfortabele of controversiële thema's tonen?
 - <https://www.demorgen.be/meningen/wij-hebben-geen-museum-over-afrika-nodig-maar-wel-een-museum-over-het-kolonialisme~b63a89c8/>
- Is er plaats in een museum voor persoonlijke verhalen, naast de grote geschiedenis?
- Zorgt het smartphone verbod voor meer concentratie tijdens de lessen? Welke voor- en nadelen heeft het smartphoneverbod op school?
- Een ban voor TikTok onder de 15? Waarom wel/niet?
 - <https://www.bbc.com/news/articles/crkjep23403o>
- Mogen ouders hun kinderen tonen op sociale media?
 - <https://www.cnil.fr/en/sharing-photos-and-videos-your-child-social-networks-what-risks>
 - <https://abcnews.go.com/GMA/Culture/pink-announces-longer-post-photos-kids-social-media/story?id=62554159>
- Tiktokkers breken in op Rock Werchter en bij de Champions League: puur voor sensatie of bewustwording voor veiligheid van deze plekken?
 - <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2025/06/03/twee-jongmannen-uit-ingelmunster-breken-in-bij-finale-van-champi/>
 - <https://www.hln.be/binnenland/kijk-berucht-tiktok-duo-probeert-in-te-breken-op-rock-werchter-maar-belandt-in-politiegel-beveiliging-verdient-een-pluim~a3d21fbd/>

- Leerplicht verlagen naar 16 jaar?
 - <https://www.sampol.be/2023/01/onderwijs-z-onder-dwang-de-leerplicht-naar-16-jaar>
 - <https://www.jmouders.nl/leerplicht-andere-landen/>

10.4.2 Afspraken voor de leerlingen:

- Respecteer elkaars mening²¹.
- Blijf altijd bij het onderwerp, niet bij de persoon¹¹
- Gebruik ik-boodschappen²²
- Een discussie kan soms emotioneel of heftig zijn, maar we schelden en beledigen niet²³
- Vraag op een gepaste manier het woord²²
- Vraag voor verduidelijking of herhaling als je iets niet begrijpt²²
- Heb aandacht voor de non-verbale expressie²²
- Erken culturele verschillen en diversiteit in identiteit²²
- Zie de mens achter de tegenstander¹¹
- Laat elkaar uitspreken en blijf beleefd¹¹
- Luister echt en probeer de ander te verstaan, maar wees ook kritisch²⁴
- Formuleer helder wat jij vindt, neem de ideeën van anderen serieus en zoek mee naar oplossingen²⁵
- Ga op zoek naar gemeenschappelijke zorgen of behoeften: waar zijn jullie allemaal ongerust over? Wat zou jullie helpen om verder te komen in het gesprek?¹¹

10.4.3 Tips voor de leraren:

- Een veilige omgeving creëren is essentieel²⁶
- De regels die hierboven beschreven staan, kunnen in dialoog met de leerlingen aangepast worden. Het is aangewezen dat de leerlingen akkoord zijn met de regels en eventueel zelf regels toevoegen. Er kan getoetst worden of de leerlingen met de regels akkoord zijn door hen een duim te laten opsteken²³
- U kunt de rol van moderator opnemen. Dit betekent dat u de sfeer en de regels bewaakt. Soms kan je het debat afremmen, of het debat juist prikkelen door vragen te stellen aan de groepen²¹.
- Belangrijk is dat de leerlingen niet overweldigd raken. Het onderwerp van debat kan samen met de leerlingen afgesproken worden, waarbij het duidelijk moet zijn voor hen wanneer een debat gevoelig is²⁷
- Indien de leerlingen nog nooit een debat gevoerd hebben, kan het aangewezen zijn om eerst een uit te voeren die dichtbij hun leefwereld staat en kort is²⁵.

- Daarnaast moet niet elke leerling deelnemen. De leerlingen die niet willen deelnemen kunnen de tijd van het debat bijhouden, de regels opvolgen of louter observeren²⁵
- Het is aangewezen om alle leerlingen aan bod te laten komen. Hou een oogje in het zeil dat het niet alleen de mondigste leerlingen zijn die spreken²³.
- Leerlingen kunnen zich voorbereiden op het debat. Laat leerlingen vooraf al bronnen lezen, verschillende perspectieven bekijken en hun eigen argumenten opschrijven. Zo starten ze sterker in het debat²⁵

10.5 Bijlage 5: casussen⁴⁰

Casus 1

Anna is 24 en werkt al een jaar bij een bedrijf. Ze vindt haar werk uitdagend en probeert zich te bewijzen als jonge werkneemster. Een van haar directe collega's is Tom, een man van midden dertig die er al langer werkt en bekendstaat als iemand die graag sfeer brengt in het team. Zo maakt hij vaak grapjes en is aanwezig op kantoorborrels.

In het begin ervaart Anna hem vooral als vriendelijk. Hij helpt haar soms met vragen over projecten en geeft tips die ze nuttig vindt. Maar na een paar maanden begint ze te merken dat zijn aandacht zich niet alleen op het werk richt. Tijdens een vergadering merkt hij ineens op: *“Dat jurkje staat je echt prachtig, Anna. Je fleurt de hele ruimte op.”* Iedereen lachte, maar Anna zag deze opmerking niet aankomen, zo voelt ze dat haar wangen rood worden. Ze denkt bij zichzelf: *“Misschien bedoelt hij het niet verkeerd, misschien is het gewoon zijn humor.”*

Toch blijven de opmerkingen terugkomen. Soms tijdens een koffiepauze: *“Met zo'n glimlach zou je iedereen kunnen overtuigen.”* Of na een presentatie: *“Ik had moeite me te concentreren, je zag er zo goed uit voor die groep.”* Anna probeert er luchtig op te reageren, maar vanbinnen voelt ze zich steeds ongemakkelijker. Ze begint op te letten welke kleren ze aantrekt, en vraagt zich af of een te strak jurkje of een korte rok aanleiding zou zijn voor nieuwe opmerkingen.

Langzaam verschuift het gedrag. Waar Tom eerst alleen opmerkingen maakte, begint hij Anna ook berichtjes te sturen buiten de werkuren. Eerst onschuldig: *“Goed gedaan vandaag, je presentatie was top!”* Anna antwoordt kort en beleefd. Maar de toon verandert snel. 's Avonds laat krijgt ze een bericht: *“Ik kan dat beeld van jou in die jurk niet uit mijn hoofd krijgen.”* Of: *“Zou leuk zijn om je ook eens buiten werk te zien, gewoon jij en ik.”* Anna schrikt, ze voelt zich

ongemakkelijk en reageert nauwelijks, soms helemaal niet. Maar de berichten blijven komen.

De situatie escaleert tijdens een overleg. Anna zit aan haar bureau terwijl Tom iets uitlegt. Hij legt zijn hand op haar schouder en laat die daar langer rusten dan nodig. Als Anna ongemakkelijk verschuift, glijdt zijn hand langzaam naar haar taille. Anna voelt zich misselijk en schuift weg met haar stoel. Ze wil iets zeggen, maar de woorden blijven in haar keel steken. In haar hoofd woedt een storm: *“Moet ik hier iets van zeggen? Overdrijf ik? Wat als niemand me gelooft? Straks zegt hij dat het maar een grapje was.”* Ze is bang dat anderen zullen zeggen dat ze het verkeerd heeft geïnterpreteerd, dat het “gewoon complimenten” waren.

Casus 2

Tom is 24 en werkt al een jaar bij een bedrijf. Hij vindt zijn werk uitdagend en probeert zich te bewijzen als jonge werknemer. Een van zijn directe collega's is Vincent, een man van midden dertig die er al langer werkt en bekendstaat als iemand die graag sfeer brengt in het team. Zo maakt hij vaak grapjes en is aanwezig op kantoorborrels.

In het begin ervaart Tom hem vooral als vriendelijk. Hij helpt hem soms met vragen over projecten en geeft tips die hij nuttig vindt. Maar na een paar maanden begint hij te merken dat zijn aandacht zich niet alleen op het werk richt. Tijdens een vergadering merkt hij ineens op: *“Dat overhemd staat je echt goed, Tom. Je ziet er zo professioneel uit, je fleurt heel de ruimte op.”* Iedereen lachte, maar Tom zag deze opmerking niet aankomen, en voelt dat zijn wangen rood worden. Hij denkt bij zichzelf: “Misschien bedoelt hij het niet verkeerd, misschien is het gewoon zijn humor.” Tom weet ook niet wat Vincent zijn geaardheid is, waardoor hij twijfelt hoe hij het moet opvatten.

Toch blijven de opmerkingen terugkomen. Soms tijdens een koffiepauze: *“Met zo’n glimlach zou je iedereen kunnen overtuigen.”* Of na een presentatie: *“Ik had moeite me te concentreren, je zag er zo goed uit voor die groep.”* Tom probeert er luchtig op te reageren, maar vanbinnen voelt hij zich steeds ongemakkelijker. Hij begint op te letten welke kleren hij aantrekt, en vraagt zich af of een strak overhemd of een ander shirt aanleiding zou zijn voor nieuwe opmerkingen.

Langzaam verschuift het gedrag. Waar Vincent eerst alleen opmerkingen maakte, begint hij Tom ook berichtjes te sturen buiten de werkuren. Eerst onschuldig: *“Goed gedaan vandaag, je presentatie was top!”* Tom antwoordt kort en beleefd. Maar de toon verandert snel. 's Avonds laat krijgt hij een bericht: *“Ik kan dat beeld van jou in dat overhemd niet uit mijn hoofd krijgen.”* Of: *“Zou leuk zijn om je ook eens buiten werk te zien, gewoon jij en ik.”* Tom

schrikt, voelt zich ongemakkelijk en reageert nauwelijks, soms helemaal niet. Maar de berichten blijven komen.

De situatie escaleert tijdens een overleg. Tom zit aan zijn bureau terwijl Vincent iets uitlegt. Hij legt zijn hand op zijn schouder en laat die daar langer rusten dan nodig. Als Tom ongemakkelijk verschuift, glijdt zijn hand langzaam naar zijn taille. Tom voelt zich misselijk en schuift weg met zijn stoel. Hij wil iets zeggen, maar de woorden blijven in zijn keel steken. In zijn hoofd woedt een storm: “Moet ik hier iets van zeggen? Overdrijf ik? Wat als niemand me geloofd? Wordt dit zelfs romantisch bedoeld? Straks zegt Vincent dat het maar een grapje was.” Hij is bang dat anderen zullen zeggen dat hij het verkeerd heeft geïnterpreteerd, dat het “gewoon complimenten” waren.

Casus 3

Tom is 24 en werkt al een jaar als onderzoeksassistent bij een universiteit. Hij vindt zijn werk uitdagend en probeert zich te bewijzen als jonge collega. Een van zijn leidinggevers is professor Anna, een vrouw van midden vijftig die al veel prijzen heeft gewonnen voor haar onderzoekswerk. Zo heeft ze al baanbrekend onderzoek geleverd naar ziektes bij kleine kindjes en is ze onmisbaar in de academische wereld. Ook staat ze bekend binnen de universiteit als een vriendelijk en sterk leider voor het team. Ze maakt ook vaak grappjes en is aanwezig bij alle teamborrels.

In het begin ervaart Tom haar vooral als behulpzaam. Ze begeleidt hem soms bij onderzoeksvragen en geeft tips die hij nuttig vindt. Maar na een paar maanden begint hij te merken dat haar aandacht zich niet alleen op het werk richt. Tijdens een overleg zegt ze ineens: “*Dat overhemd staat je echt goed, Tom. Je ziet er zo professioneel uit, je fleurt heel de ruimte op.*” Iedereen lacht, maar Tom ziet deze opmerking niet aankomen en voelt zijn wangen rood worden. Hij denkt bij zichzelf: “Misschien bedoelt ze het niet verkeerd, misschien is het gewoon haar humor.”

Toch blijven de opmerkingen terugkomen. Soms tijdens koffiepauzes: “*Met zo’n glimlach zou je iedereen kunnen overtuigen.*” Of na een presentatie: “*Ik had moeite me te concentreren, je zag er zo goed uit voor die groep.*” Tom probeert er luchtig op te reageren, maar vanbinnen voelt hij zich steeds ongemakkelijker. Hij let op wat hij draagt en vraagt zich af of een te strak overhemd aanleiding kan zijn voor nieuwe opmerkingen.

Langzaam verschuift het gedrag. Waar Anna eerst alleen opmerkingen maakte, begint ze Tom ook berichtjes te sturen buiten de werkuren. Eerst onschuldig: “*Goed gedaan vandaag, je presentatie was top!*” Tom antwoordt kort en beleefd. Maar de toon verandert snel. ’s Avonds laat krijgt hij een bericht: “*Ik kan dat beeld van jou in dat overhemd niet uit mijn hoofd krijgen.*” Of: “*Zou leuk zijn om je ook eens buiten werk te zien, gewoon jij en ik.*” Tom

schrikt, voelt zich ongemakkelijk en reageert nauwelijks. De berichten blijven komen.

De situatie escaleert tijdens een overleg. Tom zit aan zijn bureau terwijl Anna iets uitlegt. Ze legt haar hand op zijn schouder en laat die daar langer rusten dan nodig. Als Tom verschuift, glijdt haar hand langzaam naar zijn taille. Tom voelt zich misselijk en schuift weg met zijn stoel. Hij wil iets zeggen, maar de woorden blijven in zijn keel steken. In zijn hoofd woedt een storm: “Moet ik hier iets van zeggen? Overdrijf ik? Wat als niemand me gelooft? Straks zegt ze dat het maar een grapje was.”

Casus 4

Anna is 24 en werkt al een jaar bij een bedrijf. Ze vindt haar werk uitdagend en probeert zich te bewijzen als jonge werknemers. Een van haar directe collega's is Tom, een man van zestig, die er al heel lang werkt en bekendstaat als aanwezig en dominant op de werkvloer. Zo maakt hij vaak ongepaste grapjes en is altijd zichtbaar aanwezig op kantoorborrels.

In het begin ervaart Anna hem vooral als vriendelijk. Hij helpt haar soms met vragen over projecten en geeft tips die ze nuttig vindt. Maar na een paar maanden begint ze te merken dat zijn aandacht zich niet alleen op het werk richt. Tijdens een vergadering merkt hij ineens op: *“Dat jurkje staat je echt prachtig, Anna. Je fleurt de hele ruimte op.”* Iedereen werd oncomfortabel, Anna zag deze opmerking niet aankomen en voelt haar wangen rood worden. Ze denkt bij zichzelf: “Misschien bedoelt hij het niet verkeerd, misschien is het gewoon zijn humor.”

Toch blijven de opmerkingen terugkomen. Soms tijdens een koffiepauze: *“Met zo’n glimlach zou je iedereen kunnen overtuigen.”* Of na een presentatie: *“Ik had moeite me te concentreren, je zag er zo aantrekkelijk uit voor die groep.”* Anna probeert er luchtig op te reageren, maar vanbinnen voelt ze zich steeds ongemakkelijker. Ze begint op te letten welke kleren ze aantrekt, en vraagt zich af of een te strak jurkje of korte rok aanleiding kan zijn voor nieuwe opmerkingen.

Langzaam verschuift het gedrag. Waar Tom eerst alleen opmerkingen maakte, begint hij Anna ook berichtjes te sturen buiten de werkuren. Eerst onschuldig: *“Goed gedaan vandaag, je presentatie was top!”* Anna antwoordt kort en beleefd. Maar de toon verandert snel. 's Avonds laat krijgt ze een bericht: *“Ik kan dat beeld van jou in die jurk niet uit mijn hoofd krijgen.”* Of: *“Zou leuk zijn om je ook eens buiten werk te zien, gewoon jij en ik.”* Anna schrikt, voelt zich ongemakkelijk en reageert nauwelijks. Maar de berichten blijven komen.

De situatie escaleert tijdens een overleg. Anna zit aan haar bureau terwijl Tom iets uitlegt. Hij legt zijn hand op haar schouder en laat die daar langer rusten

dan nodig. Als Anna ongemakkelijk verschuift, glijdt zijn hand langzaam naar haar taille. Ze voelt zich misselijk en schuift weg met haar stoel. Ze wil iets zeggen, maar de woorden blijven in haar keel steken. In haar hoofd woedt een storm: “Moet ik hier iets van zeggen? Overdrijf ik? Wat als niemand me gelooft? Straks zegt hij dat het maar een grapje was.”

10.6 Bijlage 6: Ondersteunend materiaal casussen

10.6.1 Casus 1

Anna is 24 en werkt al een jaar bij een bedrijf. Haar collega Tom is 35 en maakt vaak grapjes. Eerst helpt hij Anna met haar werk en is hij aardig.

Na een tijdje merkt Anna dat Tom niet alleen over werk praat. Tijdens een vergadering zegt hij: “Dat jurkje staat je echt prachtig, Anna.”

Anna voelt zich ongemakkelijk en denkt: “Misschien bedoelt hij het niet verkeerd.” Maar de opmerkingen blijven komen, ook tijdens pauzes en na presentaties. Anna let steeds meer op wat ze aandoet.

Tom begint haar ook berichten te sturen buiten werk. Eerst vriendelijk, later privé en te persoonlijk:

“Ik moet steeds aan jou denken in dat jurkje.”

“Zou leuk zijn om je buiten werk te zien, alleen jij en ik.”

Anna voelt zich steeds ongemakkelijker en durft bijna niet te reageren.

Tijdens een overleg legt Tom zijn hand op haar schouder en schuift die naar haar zij. Anna schuift weg en denkt:

“Moet ik hier iets van zeggen? Overdrijf ik? Wat als niemand me gelooft?”

10.6.2 Casus 2

Tom is 24 en werkt al een jaar bij een bedrijf. Zijn collega is Vincent, een man van midden dertig die er al langer werkt en bekendstaat als iemand die graag sfeer brengt in het team.

Na een tijdje merkt Tom dat Vincent niet alleen over werk praat. Tijdens een vergadering zegt hij: “Dat hemd staat je echt prachtig, Tom.”

Tom voelt zich ongemakkelijk en denkt: “Misschien bedoelt hij het niet verkeerd.” Maar de opmerkingen blijven komen, ook tijdens pauzes en na presentaties. Tom let steeds meer op wat hij aandoet.

Vincent begint hem ook berichten te sturen buiten werk. Eerst vriendelijk, later privé en te persoonlijk:

“Ik moet steeds aan jou denken in dat hemd.”
“Zou leuk zijn om je buiten werk te zien, alleen jij en ik.”
Tom voelt zich steeds ongemakkelijker en durft bijna niet te reageren.

Tijdens een overleg legt Vincent zijn hand op zijn schouder en schuift die naar zijn zij. Tom schuift weg en denkt:
“Moet ik hier iets van zeggen? Overdrijf ik? Wat als niemand me gelooft?”

10.6.3 Casus 3

Tom is 24 en werkt al een jaar bij een bedrijf. Zijn baas is professor Anna, een vrouw van midden vijftig die er al langer werkt en bekendstaat als iemand die graag sfeer brengt in het team.

Na een tijdje merkt Tom dat Anna niet alleen over werk praat. Tijdens een vergadering zegt ze: “Dat hemd staat je echt prachtig, Tom.”
Tom voelt zich ongemakkelijk en denkt: “Misschien bedoelt ze het niet verkeerd.” Maar de opmerkingen blijven komen, ook tijdens pauzes en na presentaties. Tom let steeds meer op wat hij aandoet.

Anna begint hem ook berichten te sturen buiten werk. Eerst vriendelijk, later privé en te persoonlijk:

“Ik moet steeds aan jou denken in dat hemd.”
“Zou leuk zijn om je buiten werk te zien, alleen jij en ik.”
Tom voelt zich steeds ongemakkelijker en durft bijna niet te reageren.

Tijdens een overleg legt Anna haar hand op zijn schouder en schuift die naar zijn zij. Tom schuift weg en denkt:
“Moet ik hier iets van zeggen? Overdrijf ik? Wat als niemand me gelooft?”

10.6.4 Casus 4

Anna is 24 en werkt bij een bedrijf. Haar collega is Tom, een man van 60 jaar die er al langer werkt en bekendstaat als iemand die raar kan zijn.

In het begin vindt Anna hem aardig. Hij helpt haar soms met werk. Maar na een tijdje merkt ze dat zijn aandacht niet alleen over werk gaat. Tijdens een vergadering zegt hij:
“Dat jurkje staat je echt prachtig, Anna.”

Anna voelt zich ongemakkelijk en denkt: “Misschien bedoelt hij het niet verkeerd.” Maar de opmerkingen blijven komen, ook tijdens pauzes en na presentaties.

Tom begint haar ook berichtjes te sturen buiten werk. Eerst vriendelijk: “Goed gedaan vandaag, je presentatie was top!”

Later worden de berichten persoonlijker:

“Ik kan dat beeld van jou in die jurk niet uit mijn hoofd krijgen.”

“Zou leuk zijn om je buiten werk te zien, alleen jij en ik.”

Anna schrikt en reageert nauwelijks.

Tijdens een overleg legt Tom zijn hand op haar schouder en schuift die naar haar zij. Anna voelt zich misselijk en durft niets te zeggen.

	Wat gebeurt er?
	Wie doet het?
	Hoe voelt de ander zich?

Mindmap

Mindmap

Een **mindmap** is een visueel hulpmiddel dat helpt om ideeën en informatie overzichtelijk te ordenen

Principes

Een mindmap bevat hoofdthema in het midden

Een mindmap bevat sleutelwoorden

Een mindmap bevat kleur

Een mindmap bevat vertakkingen

Een mindmap bevat symbolen

Tijd Besparen

**Beter Onthouden
en Leren**

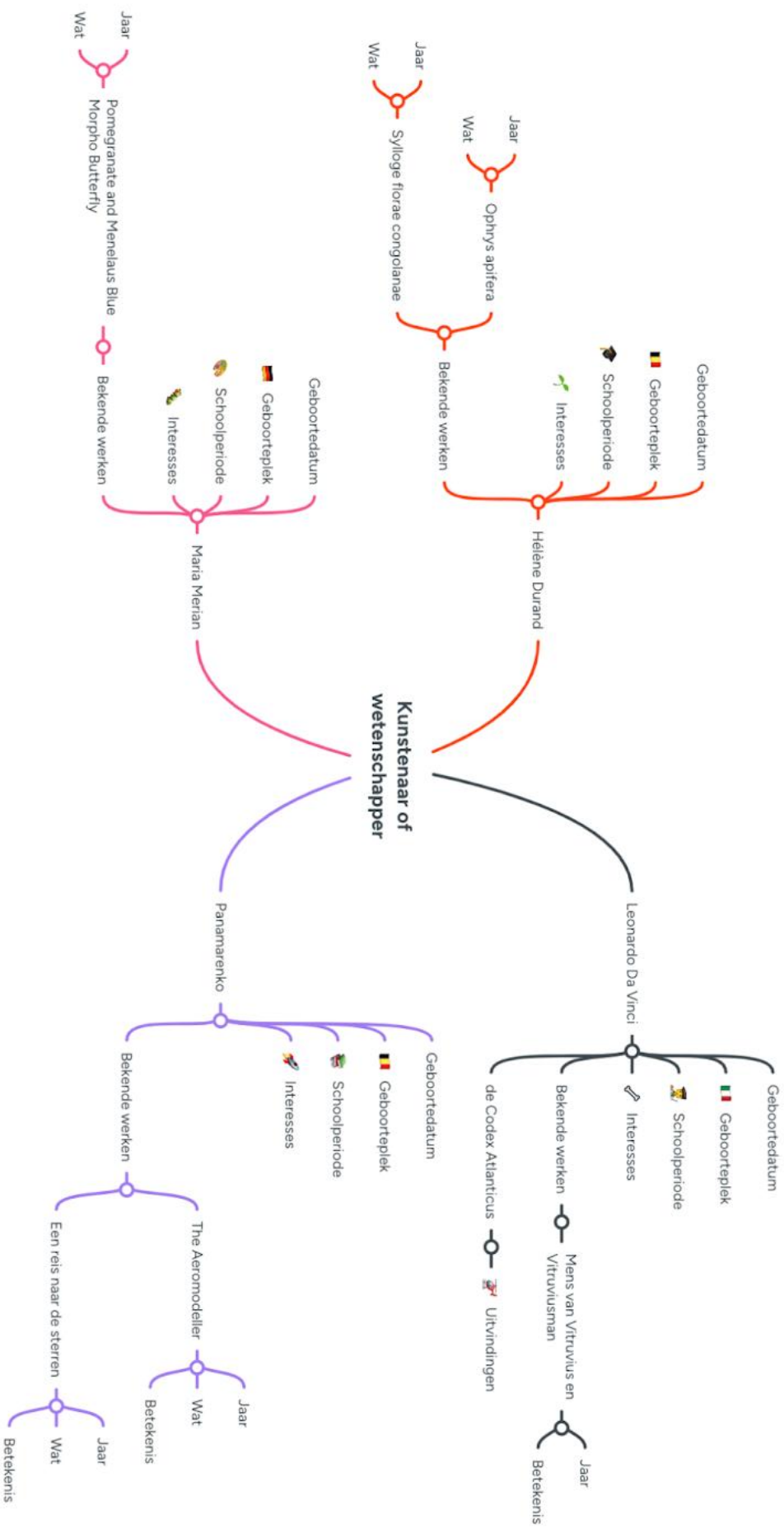
**Meer Focus en
Concentratie**

**Overzichtelijk
Structureren van
Informatie**

**Sneller
Samenvatten en
Organiseren**

**Visueel Houvast
en Inzicht**

10.8 Bijlage 8: Grenzen in beweging: van vroeger tot vandaag

10.8.1 Land 1

→ Lespakket Borders

10.8.2 Land 2

→ Lespakket Borders

10.8.3 Land 3

→ Lespakket Borders

10.8.4 Land 4

→ Lespakket Borders

10.8.5 Land 5

→ Lespakket Borders

10.9 Sjabloon 9: Oplossingen grenzen in beweging: van vroeger tot vandaag

- Duitsland
 - Links: vandaag
 - Rechts: jaren '30
- Polen
 - Links: vandaag
 - Rechts: Jaren '30
- China
 - Links: jaren '30
 - Rechts vandaag
- Bulgarije
 - Links: jaren '30
 - Rechts vandaag
- Indië
 - Links: jaren '30
 - Rechts vandaag

10.10 Bijlage 10: Voorbeeld

BREAKING NEWS: GEEN LANDSGRENZEN MEER!⁴⁰

In een ongekennde ontwikkeling zijn alle landsgrenzen opgeheven. Burgers ervaren sinds vandaag een wereld waarin traditionele barrières niet meer bestaan. Reizen verloopt nu zonder controles: inwoners kunnen zich vrij verplaatsen zonder paspoort of douane, wat voor velen een gevoel van ongekennde vrijheid geeft. Nu kunnen we zonder moeite kangoeroes bezichtigen in Australië!

Niet alleen mensen profiteren van de grensloze realiteit. Ook dieren bewegen zich vrij door gebieden waar ze voorheen nooit zouden komen. Lokale autoriteiten melden incidenten waarbij exotische dieren onverwacht in stedelijke gebieden verschijnen, wat de praktische uitdagingen van een wereld zonder grenzen onderstreept.

Sportevenementen worden eveneens beïnvloed. Atleten kiezen voortaan zelf hun teams, waardoor traditionele competities ingrijpend veranderen en nieuwe vormen van samenwerking ontstaan. Messi en Lukaku in hetzelfde team voor de wereldbeker, wie had dat gedacht?

Als er geen grenzen meer zouden zijn, brengt dat leuke en lastige dingen mee. Je kunt vrij reizen en nieuwe plekken ontdekken, maar het wordt ook moeilijker om regels te maken.

Zo'n wereld zonder grenzen laat ons nadenken: waarom bestaan grenzen eigenlijk? En hoe zorgen we dat mensen én de natuur goed samen kunnen leven als alles open is?

Heb jij een exotisch dier zien lopen? Laat het ons weten!

11 Woordenlijst

- > Referentiekader: het geheel van waarden en normen binnen een bepaalde groep, het geheel van kennis en ervaring waaruit iem. kan putten²⁸
- > Polarisatie: de vorming van tegenstellingen, van uitersten, van tegengestelde polen²⁸
- > Nuanceren: onderscheidingen aanbrengen, een bewering of stelling minder absoluut maken³⁰
- > Identiteit: eigen karakter van een persoon of groep: zijn identiteit proberen te bewaren²⁸
- > Niemandsland: tussengebied dat geen van de tegenover elkaar staande legers het zijne kan noemen²⁸
- > Ambigu: dubbelzinnig, op verschillende manier uit te leggen²⁸
- > Ars: Kunst²⁹
- > Scientia: wetenschap²⁹
- > Kruispuntdenken: Het bestuderen van de combinatie van verschillende achterstellingsmechanismen²⁸
- > Visum: stempel in een paspoort dat als vergunning geldt voor het reizen in een vreemd land: doorreisvisum, inreisvisum, uitreisvisum²⁸
- > Discriminatie: ongeoorloofd onderscheid dat gemaakt wordt op grond van bepaalde, m.n. aangeboren kenmerken zoals ras, geslacht, leeftijd, seksuele geaardheid: rassendiscriminatie; positieve discriminatie waarbij bep. achtergestelde groepen een voorkeursbehandeling krijgen.³⁷
- > Minderheidsgroepen: Een minderheid is een groep die kleiner van aantal is dan de rest van de bevolking van een staat. De leden van een minderheidsgroep hebben andere etnische, religieuze of linguïstische kenmerken en vinden het voortbestaan van hun cultuur belangrijk. Mensen met een andere seksuele oriëntatie, beperkingen of een hoge leeftijd worden ook tot een minderheid gerekend.³⁸

12 Bronnen

¹Hein, G. E. (2014). *What We Made: Conversations on Art and Social Cooperation* by Tom Finkelpearl. Durham, NC: Duke University Press, 2013. Curator: The Museum Journal. <https://doi.org/10.1111/cura.12068>

²Falk, J. H., & Storksdieck, M. (2005). Using the contextual model of learning to understand visitor learning from a science center exhibition. *Science Education*, 89(5), 744–778. <https://doi.org/10.1002/sce.20078>

³Hess, M., Garside, D., Nelson, T., Robson, S., & Weyrich, T. (2017). Object-based teaching and learning for a critical assessment of digital technologies in arts and cultural heritage. *The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*. <https://doi.org/10.5194/isprs-archives-xlii-2-w5-349-2017>

⁴Falk, J. H., & Meier, D. D. (2021). Expanding the boundaries of Informal Education Programs: An investigation of the role of pre- and post-education program experiences and dispositions on youth STEM learning. *Frontiers in Education*, 6. <https://doi.org/10.3389/feduc.2021.672487>

⁵Onderwijsdoelen. (z.d.). <https://onderwijsdoelen.be/>

⁶NEMO - LEM Working Group. (2015). *Learning in Museums and Young People*.

⁷Stewart, S. (1992). *On Longing*.

⁸VRT. (2021). *KUNNEN ZIJN WIE JE BENT*. https://assets.mediawijs.be/2021-11/edubox_identiteit.pdf

⁹Referentiekader lerarenopleider. (z.d.). EYE OPENER. <https://eyeopenerenwaugent.weebly.com/referentiekader-lerarenopleider.html>

¹⁰Orbita, E. (2011, 30 maart). *Between Two Worlds - Between Two Worlds Poem*. Poem Hunter. https://www.poemhunter.com/poem/between-two-worlds-5/#google_vignette

¹¹Vrt. (z.d.). *EDUBox / VRT.be*. <https://edubox.vrtnews.be/box/index.html?box-name=wij-zij-denken&pageid=13>

¹²Hannah Arendt Instituut. (2025, 19 juni). *Polarisatie en verbinding - Hannah Arendt Instituut*. <https://hannah-arendt.institute/themas/polarisatie-en-verbinding/>

¹³Avery, S. (2024, 30 november). *Waar ligt de grens van “grensoverschrijdend”?* Bij Nader Inzien. <https://bijnaderinzien.com/2024/11/28/waar-ligt-de->

grens-van-grensoverschrijdend/

¹⁴MacKenzie, A. (2022). Why didn't you scream? Epistemic injustices of sexism, misogyny and rape myths. *Journal Of Philosophy Of Education*, 56(5), 787–801. <https://doi.org/10.1111/1467-9752.12685>

¹⁵Vakken en leerplannen 3de graad. (z.d.). PRO. - Katholiek onderwijs.Vlaanderen. <https://pro.katholiekonderwijs.vlaanderen/vakken-en-leerplannen?tab=der-degraad>

¹⁶Bestor. (2021). *Durand, Hélène (1883-1934)*. [https://www.bestor.be/wiki_nl/index.php/Durand, H%C3%A9l%C3%A8ne \(1883-1934\)](https://www.bestor.be/wiki_nl/index.php/Durand,_H%C3%A9l%C3%A8ne_(1883-1934))

¹⁷Historiek. (2023, 27 december). *De Vitruviusman van Leonardo da Vinci*. <https://historiek.net/vitruviusman-leonardo-da-vinci/156269/>

¹⁸Galloway, M. (2021). *Putting Materials to Metaphor in the Work of Maria Sibylla Merian*. <https://scienceforart.northwestern.edu/field-notes-events/articles/2021/putting-materials-to-metaphor-in-the-work-of-maria-sibylla-merian.html>

¹⁹Depelchin, H. (z.d.). *Panamarenko: een jongetje van 85*. OKV. [https://www.okv.be/artikel/panamarenko-een-jongetje-van-85#:~:text=Panamarenko%20\(1940%202019\)%2C,den-ken:%20ik%20wil%20ook.%E2%80%9D&text=Hans%20Depelchin%20is%20schrijver%2C%20dichter,als%20verteller%2C%20acteur%20en%20host](https://www.okv.be/artikel/panamarenko-een-jongetje-van-85#:~:text=Panamarenko%20(1940%202019)%2C,den-ken:%20ik%20wil%20ook.%E2%80%9D&text=Hans%20Depelchin%20is%20schrijver%2C%20dichter,als%20verteller%2C%20acteur%20en%20host)

²⁰Jabeen, T., & Sultan, S. (2020). Evolution of Borders and Borderlands: A Historical Overview. In Faculty of Shari'ah & Law, International Islamic University Islamabad & Department of Political Sciences, University of Peshawar, Peshawar, KP, Pakistan, *Pakistan Social Sciences Review: Vol. Vol. 4* (Nummer No. III, pp. 951–959) [Journal-article]. <https://pssr.org.pk/issues/v4/3/evolution-of-borders-and-borderlands-a-historical-overview.pdf>

²¹Flensner, K. K. (2020). Dealing with and teaching controversial issues – Teachers' pedagogical approaches to controversial issues in Religious Education and Social Studies. *Acta Didactica Norden*, 14(4). <https://doi.org/10.5617/adno.8347>

²²Vakken en leerplannen 2de graad. (z.d.). PRO. - Katholiek onderwijs.Vlaanderen. <https://pro.katholiekonderwijs.vlaanderen/vakken-en-leerplannen>

²³Buggenhout, L. (2021, 23 april). *EDUbox Wij-zij-denken: handleiding voor de leerkracht of begeleider*. Medium. <https://medium.com/eduboxvrt/edubox-wij-zij-denken-handleiding-voor-de-leerkracht-of-begeleider-2f1d98c3def5>

²⁴Ortega-Sánchez, D., De La Cal, E. S., Quintana, J. I., & Encabo-Fernández, E. (2025). Editorial: Teaching controversial issues in secondary education. *Frontiers in Education*, 10. <https://doi.org/10.3389/feduc.2025.1574469>

²⁵Venkovits, B. & Institute of English and American Studies, University of Debrecen. (2018). Debating In and Outside the Classroom: Key Benefits, Challenges, and How We May Help. *Werkstatt*, 13, 44–58. <https://werkstatt.uni-deb.hu/2018/venkovitsb.pdf>

²⁶Erllich, R. R., & Gindi, S. (2018). Are civics teachers different from teachers of other disciplines in their handling of controversial issues? *Education Citizenship And Social Justice*, 14(2), 118–130. <https://doi.org/10.1177/1746197918767082>

²⁷Larsson, A., & Lindström, N. (2020a). Controversial societal issues in education: Explorations of moral, critical and didactical implications. *Acta Didactica Norden*, 14(4). <https://doi.org/10.5617/adno.8380>

²⁸Encyclo - Betekenissen en definities. (z.d.). <https://www.encyclo.nl/>

²⁹Woordenboek Nederlands -Latijn, Latijns-Nederlandsch Lexicon, & Prisma Latijn Nederlands. (2025, 26 september). *Ensie*. <https://www.ensie.nl/betekenis/scientia>

³⁰Hofman, M. A., Martin, W., Smedts, W., Cleynenbreugel, L., Weijnen, A., & Weijnen, F. (2010). *Nederlands*. prisma.

³¹Ponet, B. (2025). *De cruciale rol van lerarenopleiders en hun professionele ontwikkeling op het pad naar diversiteitsresponsief onderwijs* [Presentatieslides]. Ufora. https://ufora.ugent.be/content/enforced/1020674-H001751B_2024/20250512%20Gastles%20opleidingsdidactiek.pptx.pdf

³²Keys, T. R. (2019). Use Classroom Safe Space to Tear Down Barriers to Inclusion. In *Intercultural Communication Studies*. <https://media.sciltp.com/articles/sciltp/ics/2019/08-KEYS.pdf>

³³D. Brookfield, S., & Preskill, S. (2005). *Discussion as a Way of Teaching*. Google Books. https://books.google.be/books?hl=nl&lr=&id=FULVEFGGFMC&oi=fnd&pg=PR9&dq=tips+for+sharing+opinions+classroom&ots=1MvWU77p8D&sig=vjNzbhaq_YBSiqvfXFEWJtpPlpk&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

³⁴Wuestenenk, N., Nijs, T., Stark, T. H., Van Tubergen, F., & Ellemers, N. (2024). The interplay of misperceptions and willingness to share opinions in full classroom networks: The case of opinions towards homosexuality. *Social Networks*, 80, 25–35. <https://doi.org/10.1016/j.socnet.2024.08.003>

³⁵Housen, A. C. (2001). *Æsthetic Thought, Critical Thinking and Transfer*. In *Arts And Learning Research Journal* (Vols. 18–18, Nummer No. 1).
<https://vtshome.org/wp-content/uploads/2016/08/5%C3%86sthetic-Thought-Critical-Thinking-and-Transfer.pdf>

³⁶*Welke signaalwoorden zijn er?* (z.d.). Onze Taal. <https://onzetaal.nl/taalloket/signaalwoorden-lijst>

³⁷*Van Dale | Taaloplossingen voor elk niveau*. (z.d.). Van Dale. https://www.van-dale.nl/?srsltid=AfmB0orqFWdKbJ5WTMnL1kn-5l1hgmhnGbZ5-IEj2z_Vw_I4jkE2Y4R4

³⁸Amnesty International. (2023, 30 maart). *Minderheid - discriminatie - Amnesty International*. <https://www.amnesty.nl/encyclopedie/minderheden-en-mensenrechten>

³⁹*Geografen over grenzen en grensgebieden: een historisch overzicht van hun denkbeelden*. (z.d.). Geografie.nl. <https://geografie.nl/artikel/geografen-over-grenzen-en-grensgebieden-een-historisch-overzicht-van-hun-denkbeelden>

⁴⁰ (ChatGPT, persoonlijke communicatie, 3 november 2025)